

ZABAVIŠTA IZMEĐU DVA SVETSKA RATA

DRUŠTVENO – POLITIČKE I ŠKOLSKE PRILIKE U SUBOTICI

Teritorija grada Subotice u međuratnom periodu prostirala se na površini od 140.611 k.j. što odgovara 809,166 kv. km. Po podacima iz 1927. godine od ove površine “unutarnji” grad zauzimao je 1.992 k.j, kupalište Palić 1.812 k.j, a pustare, t.j. periferija grada Subotice (salaši), zauzimale su površinu od 136.807 k.j. Razlike između “unutarnjeg grada” i “salaša” su bile velike. “Centar Subotice imade karakter grada, dok okolina ovog centra i periferija imaju sve osobine sela.”¹ U unutrašnjem gradu (centru), koji se delio na XII kvartova, bilo je 9.200 kuća i približno 60.000 stanovnika, a na spoljašnjem delu, koji su činila 24 naselja (Bajski vinogradi, Bikovo, Čikerija, Tavankut, Hajdukovo, Kelebija, Šupljak, Zobnatica, itd.) bilo je 8.015 kuća i 43.000 stanovnika.

Slovenija, delovi Hrvatske i Vojvodina, teritorije koje su pripadale bivšoj Monarhiji, prednjačile su po ulasku u novu jugoslovensku državnu zajednicu po stepenu industrijskog razvitka. Bačka, Banat i Baranja, po rezultatima popisa iz 1921. godine, imale su i najveći procenat gradskog stanovništva - 30,68. Subotica je bila jedan od najvećih gradova u novoj državi. Lokalni popis, obavljen 1919. godine za potrebe Pariske mirovne konferencije, daje podatke o ukupno 101.286 stanovnika. Bunjevaca – 65.135, Srba – 8.737, Mađara – 19.870, Nemaca – 4.251 i Jevreja – 3.293.² Po prethodnim rezultatima državnog popisa od 1921. godine Subotica broji 101.857 (ili po drugom izvoru 101.709, 49.024 muških i 52.685 ženskih, a po konačnim 90.961. Razlika se delimično objašnjava smanjivanjem teritorije grada, gubitkom delova Tompe i Kelebije.

Po podacima gradonačelničkog ureda, na osnovu državnog popisa 1931. godine, u Subotici je bilo 100.058 stanovnika, (48.703 muških i 51.355 ženskih)³, a po podacima inženjerskog ureda i Sreskog načelstva 102.133.⁴ Podaci nakon završetka rata⁵ daju podatke o ukupno 100.078 stanovnika, a od toga Srba 8.759, Hrvata 44.712, ostalih Slovena 2.420, Mađara 38.355, Nemaca 1.965, Jevreja 3.739, ostalih neslovena 128.

¹ Kosta Petrović, Kr. Slob. Grad Subotica i kupalište Palić, Subotica 1928. st.XVII

² IAS, F:47. I 22/1919. Statistika popisa stanovništva obavljenog 1919. godine. Podaci su izraženi u tri kategorije, po maternjem jeziku (na osnovu koga su razvrstavani u tu narodnost), po zanimanju, i po veri. Po zanimanju – "zemljodilaca" je bilo 79.593, obrtnika 4.249, itd, a po veri - rimokatolika 87.655, pravoslavne vere 8.582, itd.

³IAS, F:47. Ured gradonačelnika, 853/1931.

⁴IAS, F:57.6135/1938. i F:275.50. Tabela o stanju stanovništva.

⁵ IAS, F:70.69.9090/1945.

Pored Subotice 1921. godine u zemlji samo Beograd i Zagreb jedino prelaze broj od 100.000 stanovnika.⁶ U Evropi je početkom 19. veka bio svega 21 grad sa više od 100.000 stanovnika, krajem tog veka 145, da bi ih 1930. godine bilo 255. Te godine; Švedska, Austrija, Mađarska, Grčka i Jugoslavija, su bile zemlje sa po 3 grada u toj grupi.⁷

Sa okončanjem I sv. rata dolazi do niza velikih promena na geopolitičkoj karti Evrope, koju sada kroje i uređuju sile pobednice. Ratni slom Austro-Ugarska Monarhija plaća i svojim nestankom, razbijanjem na grupu novih nacionalnih država.

Tako se i Subotica uključila i učestvovala u događajima koji imaju prelomne istorijske karakteristike. Od toga da se našla u neposrednoj blizini uspostavljene demarkacione linije, preko ulaska srpske vojske, do otcepljenja od Monarhije odlukom velike narodne skupštine, održane 25. novembra 1918. godine u Novom Sadu, i pristupanja Kraljevini Srbiji, a zatim 1. decembra 1918. godine i novoj državnoj zajednici koja je ponela ime Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca.

Ulaskom u novu južnoslovensku državu i za Suboticu započinje jedan novi istorijski period. I pored nove državne, ideološke i političke klime, u Vojvodini će se u organizaciji vlasti još dugo upotrebljavati i neki obrasci iz starog administrativnog i pravnog sistema Monarhije. Tako će i Subotica – Slobodni kraljevski grad (Szabad királyi város) zadržati taj naziv, koji je u prethodnom vremenu značio da je Grad bio u rangu županije, sa nizom stečenih samoupravnih beneficija, od kojih su osnovne - pravo da vrši lokalne izbore i imenuje svoje predstavnike u toj vlasti i da samostalno raspolaže delom prihoda ubranog na svojem području.⁸ Ali u novim okolnostima ostaće samo formalni naziv bez realnih sadržaja iz oblasti pune samouprave. Održani su samo jedni lokalni izbori 1927. godine, a do tada i nakon toga, svi gradski funkcioneri i lokalna skupština, državni funkcioneri i činovnici, bili su postavljeni imenovanjima od strane centralnih vlasti iz Beograda, pa je time i raspolaganje lokalnim budžetom bilo bitno uslovljeno. Započeti procesi centralizacije vlasti, menjajući forme i oblike, trajali su u čitavom međuratnom periodu. Promenama administrativno-teritorijalnog sistema 1929. godine, u skladu sa tada izvršenim političkim promenama, proglašavanjem naziva Kraljevine Jugoslavije, uvedena je podela na banovine, pa Subotica zadržavši svoj status, ulazi u područje Dunavske banovine, da bi 1934. godine bilo određeno da dobije položaj “gradske opštine” uz formiranje subotičkog sreza kao organa državne vlasti. Teritorije opštine i sreza su bile identične. Time dolazi do daljeg centralizovanja, koje se ogledalo u preklapanju delokruga opštinskih i sreskih tela. Srez je obavljao i svoju prvenstveno nadzorno-kontrolnu funkciju i bio posrednik između centralnih i lokalnih vlasti.

Prvih poratnih godina u zemlji, pa i u Subotici, vladale su nestašice hrane, ogreva i robe široke potrošnje. Snabdevanje je bilo racionalizovano, najsiromašniji slojevi su od u tu svrhu formiranih gradskih tela dobijali minimalna sledovanja brašna. Na rad škola i zabavišta posebno je uticao nedostatak ogreva (ogrevnog drveta).⁹ Drugi veliki otežavajući faktor koji je uticao na celo društvo bila je ekonomska kriza, koja na našim

⁶Subotica je 1910. godine imala 94.610 stanovnika i time je tada bila i najveći grad od svih koji će ući u buduću novu jugoslovensku državu, pošto je Beograd tada imao 89.876, a Zagreb 79.038 stanovnika.

⁷Dr Mijo Mirković, Industrijska politika, Beograd 1936, st. 61.

⁸Stevan Mačković, Sresko načelstvo Subotica (1934-1941), Ex Pannonia 3-4, Subotica 2000, st. 23-42.

⁹Za svako zabavište i školu gradske vlasti su bile dužne da obezbede određenu količinu ogreva, a isto tako i za zaposlene koji su imali u tim objektima rešeno stambeno pitanje ili kojima je ta vrsta pomoći u naturi pripadala. Ugalj je bio deficitarna roba i nije se praktikovala njegova upotreba za ove svrhe.

prostorima započinje već polovinom dvadesetih godina, a dostiže kulminaciju 1929-1933. godine - kao i u svetskim okvirima. Pored pogoršanja položaja sloja poljoprivrednika, i radnički proleterijat time dospeva u tešku situaciju. Prosečna kupovna moć subotičkog stanovništva bila je veća u periodu 1910-1914, nego tokom čitavih petnaestak godina nakon završetka rata.¹⁰ Stabilizacija započinje polovinom tridesetih godina, ali je prekida započinjanje novog ratnog sukoba 1939. godine¹¹. I u Subotici se jasno beleži ta predratna atmosfera, koju prati čitav niz pojava ekonomske ali i društvene prirode, kao na pr. porast nacionalne homogenizacije.

Mada je ukupno stanovništvo Subotice vrlo specifično teritorijalno raspoređeno, polovina u užem gradu, sa naznakama karakteristika građanskog sloja, a druga polovina u okolnim mestima i salašima, sa osobinama bližim stanovništvu sela, ipak je ta velika brojnost predstavljala jedan od elemenata za pokušaje razvoja i jačanja privrednih i drugih civilizacijskih potencijala, koji doduše nisu do kraja ostvareni, zbog niza drugih otežavajućih faktora, mahom geostrateške i političke prirode¹².

O relativnoj zaostalosti u oblasti gradsko-komunalne infrastrukture, dovoljno je reći da Subotica u čitavom međuratnom periodu nije dobila javnu vodovodnu mrežu, snabdevanje je vršeno sa javnih i privatnih bunara, kanalizacija je bila izgrađena samo u manjoj dužini, a i ta je bila većinom otvorenog tipa, većina puteva je bila bez kamenog (kaldrme) ili asfaltnog sloja, to jest bili su to tzv. letnji putevi, zimi gotovo neupotrebljivi zbog blata, javno osvetljenje je pokrivalo samo manji deo centra grada. Upravo samo taj deo oko monumentalne Gradske kuće je i pružao sliku i odavao utisak grada; tu su bile koncentrisane zgrade javnih ustanova, kuće i palate bogatih građana, trgovačke i druge radnje; tu je bila tramvajska pruga, ulice kao i trotoari popločani, dok je okolina tog dela i periferija više ličila na selo, po svojim kućicama, većinom od naboja, po blatnjavim ulicama bez ikakvog osvetljenja. U tim činjenicama treba tražiti i korene označavanja Subotice kao „najvećeg evropskog sela“¹³. Ona je zaista bila velika po površini, na njoj bi se, po nekim prosecima drugih gradova, moglo smestiti tri puta više stanovnika; gradska periferija je zaista i imala seoski izgled, a stanovništvo se većinom bavilo poljoprivredom, ali Subotica nikako nije bila – selo. Pre bi se moglo reći, da je ona posedovala i izgrađivala sve ono što karakteriše gradove, počevši od materijalne osnove, privrede, trgovine, bankarstva, preko saobraćajnih komunikacija, železničkih ali i tramvajskih pruga, do oblasti kulture i prosvete, pozorišta, škola, itd, ali je zadržala usađene osnove ravničarskih naselja. Imala je gradsko jezgro i tanak sloj građana, oko koga se koncentrisalo ostalo mnogobrojno stanovništvo.

¹⁰ Položaj radničke klase u 1926-27. godini, Radnička komora za Vojvodinu, Novi Sad 1927. Školske 1939/40. godine, plate zabilježile su bile 1300-1800 dinara, učiteljica 2000-3200 dinara. IAS, F:22.143. Radničke plate su tada bile u proseku od 600 do 1000 dinara, a cena hleba 2,5 dinara, šećera 13, goveđeg mesa 13, čokolade 30 dinara.

¹² Kako se i u tom međuratnom periodu ispostavilo, sama veličina grada sa svojom okolinom, nije dovoljno jak garant rasta i napretka. Drugi jugoslovenski centri, poput Beograda, Zagreba ili nama bližeg Novog Sada, koji su uneli u novu državu slične ili znatno manje demografske potencijale, razvijali su se mnogo brže i uspešnije od Subotice. Otežavajuće okolnosti za Suboticu u tom vremenu su bili njen pogranični položaj, relativna demografska dominacija mađarskog stanovništva, njen dominantno poljoprivredni karakter u produkciji, malobrojnost "slovenskog" (srpskog, hrvatsko - bunjevačkog) građanskog sloja.

¹³ Taj izraz u javnim obraćanjima, često je koristio i subotički gradonačelnik (1929-1931), brigadni general Selimir Ostojić (Beograd 1875 - 1931). Da li mu se može pripisati i autorstvo nad njim, nije nam poznato.

Školske prilike su pouzdan pokazatelj duhovnog stanja u društvu, njegove brige za sopstvenu budućnost, ekonomskih mogućnosti države, postojanja ili nepostojanja osmišljene, planirane, kontinuirane kulturne akcije države, ostvarenog civilizacijskog pomaka. Isto tako, to se odnosi i na svaku pojedinačnu mikro celinu, kakva je bila Subotica i njena okolina. Na tom nivou se mogu uočiti lokalne specifičnosti, koje se ipak uklapaju u glavne tokove i procese inicirane iz državnog centra,

Odlika severozapadnih krajeva, bivših teritorija Monarhije, pa tako i subotičkog, pripojenih novoj državi, bila je njihova relativna viša razvijenost, kako u ekonomskom tako i u kulturnom pogledu, u odnosu na centralne i jugoistočne delove nove države. Ta podloga je u startu garantovala njihove solidnije polazne osnove u novouspostavljenim državno-političkim okvirima.

Jedan od primarnih zadataka državne administracije u Vojvodini bio je rad na širenju državne ideologije, njenoj “nacionalizaciji” ili uspostavljanju i jačanju “slovenske”¹⁴ dominacije, kako u političkom, ekonomskom, demografskom tako i prosvetno-kulturnom životu.

Kao nasleđe nekadašnje mađarske države na teritorijama koje su ušle u sastav nove države postojao je dobro organizovan i razgranat sistem zabavišta i škola. Kroz njih je bio širen mađarski državni program, mađarski nacionalni uticaj i vršena mađarizacija. Tako se pred nove vlasti postavio zadatak da iskoriste postojeće materijalne resurse, školske objekte i drugo, ali uz uklanjanje mađarskog uticaja¹⁵. Metodi takve akcije su bili široki, od ukidanja mađarskog prosvetnog zakonodavstva, ograničavanja i smanjivanja mogućnosti upotrebe mađarskog jezika do otpuštanja mađarskog nastavnog kadra koje nije pristalo na polaganje zakletve kralju.

Neke od konkretnih mera su bile i sledeće. Već 9.12.1918. godine Narodna uprava za Banat, Bačku i Baranju donela je odluku po kojoj je nastavu trebalo izvoditi na maternjem jeziku onih đaka koji čine većinu, čime je ukinut mađarski jezik u onim školama gde deca mađarske nacionalnosti nisu činila većinu.¹⁶ Marta 1919. godine, Ministarstvo prosvete – Odsek za Banat, Bačku i Baranju izdalo je Naredbu br. 915 o privremenom uređenju svih zabavišta i škola, kojom se pored ostalih mera o organizovanju nastave, smanjuje mogućnost upotrebe mađarskog jezika.¹⁷

Ukidanjem zatečenih mađarskih organa i tela nadležnih za organizaciju i nadzor nad prosvetom, t.j. uspostavljanjem novih koje su pokrivala tu oblast, a u skladu sa menjanjem zakonskih okvira koji regulišu prosvetu i školstvo, u novouspostavljenoj

¹⁴ Slovensko srpske. Vidi: Jojkić Vladan, Nacionalizacija Bačke i Banata, Novi Sad 1931.

¹⁵ “...antimađarska kulturna orijentacija postala je jedna od konstanti prosvetne i kulturne politike.” Ljubodrag Dimić, Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918-1941, III, st.60.

¹⁶ Ljubodrag Dimić, Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918-1941, III, st.58. Paralelno sa istiskivanjem mađarskog jezika u nastavi, beleži se takav trend i u školskoj administraciji. I u Subotici se samo retke stranke obraćaju prosvetnim telima (i drugim vlastima) na mađarskom jeziku, ali se sav postupak vodi na srpskom odnosno srpskohrvatskom jeziku.

¹⁷ IAS, F:22 I 225/1919. Prosvetni Odsek za BBB Novi Sad izdao 11.03.1919. «Naredbu br. 945/1919. o uređenju zabavišta, osnovnih, privrednih i šegrtskih škola» o školskom radu, nastavnom jeziku, gradivu, udžbenicima.

Kraljevini, stvaraju se preduslovi za potpuni uticaj i puno obuhvatanje i tog izuzetno važnog društvenog segmenta, od strane nosilaca i kreatora državne politike.

Formalno, delovanje mađarskih školskih organa prestalo je decembra 1918. godine. Tada se formira novi samostalni Školski okrug za Suboticu, sa novim personalnim rešenjima.¹⁸ Ministarstvo prosvete u Beogradu imaće preko svojih tela - Odseka za Banat, Bačku i Baranju (dalje BBB) u Novom Sadu, Prosvetnog odeljka Kraljevske banske uprave u Novom Sadu (od 1929), područnih velikih župana, zatim od 1934. sreskih načelnika gde je isto bio formiran posebni – prosvetni odeljak, školskih nadzornika i drugih inspeksijskih tela, odlučujuću nadležnost i ulogu u radu čitavog školskog sistema od 1919. do 1941. godine.¹⁹

Odlukom tadašnjeg ministra prosvete Svetozara Pribičevića od 6. juna 1920. godine prosvetni zakon Srbije proširen je i na pripojene teritorije Bačke, Banata, Baranje i Srema. Time se vrši i oduzimanje ingerencija mesnih vlasti u oblasti prosvete. Novi Zakon o narodnim školama donosi se u vreme diktature, decembra 1929. godine.

Školski nadzornik, kao državni činovnik, bio je na čelu svih službenika Školskog nadzorništva, kao referent za školstvo. U Subotici su u okviru jednog školskog sreza postojala dva školska nadzorništva, I – koje je pokrivalo teritoriju užeg grada i II – koje je bilo zaduženo za okolna naselja i salaše.

Mesni školski odbori su bili nasleđena forma prosvetnog nadzora u lokalnim okvirima, koja se do tada brinula i o delu odvijanja prosvetno-obrazovnih delatnosti na svojim teritorijama. Nakon podržavljanja školskog sistema, njihov delokrug biva bitno smanjen, pa im u novim okolnostima uglavnom preostaje samo nadležnost nad materijalnim snabdevanjem škola, tehnički poslovi oko upisa dece, briga o siromašnim učenicima. Kao posebno odeljenje u tim okvirima nastavila je da radi i posebna gradska Komisija za nadzor zabavišta.²⁰ Predsednik Mesnog školskog odbora bio je po funkciji veliki župan grada, a članovi: gradonačelnik, jedan upravnik osnovne škole, građanske škole, službeni gradski lekar i pet uglednih lica.²¹

U čitavoj zemlji bilo je 1929. godine 355 zabavišta, koje je pohađalo 178.274 deteta, što čini prosek od 502,1 deteta na 1 zabavište, a od toga u Dunavskoj banovini 168 zabavišta (što je činilo 47,32% u odnosu na celu državu), sa 34.519 dece (19,4%), što je bio gotovo dvostruko bolji prosek – 205,4 deteta na 1 zabavište, da bi 1939. godine u ovoj Banovini bilo 171 zabavište (41,51%) sa 44.833 deteta (17,1%), ili 262,1 dete na 1 zabavište.²² U svetlu tih podataka, broj dece iz Subotice na jedno zabavište bio je gotovo dvostruko manji, kretao se od 75,1 u 1921. godini, do 108,5 u 1925. godini.

Na teritoriji Dunavske banovine “od ukupnog broja odeljenja u zabavištima (1935/36. godine) 72,04% su bila odeljenja sa srpskohrvatskim nastavnim jezikom, 13,60% sa nemačkim, 12,40% sa mađarskim, 1,96% sa ostalim jezicima.”²³

«Prema dostupnim podacima državne statistike, predškolskom nastavom bilo je obuhvaćeno 1929/30. godine 2,13% stanovnika, a 1938/39. godine nešto manje –

¹⁸ Izveštaj o tom činu šalje 29.12.1918. veliki župan grada dr Stipan Matijević mađarskom županijskom školskom nadzorniku u Somboru. IAS, F:22. 26/1918.

¹⁹ vidi: Dr Vladimir Radišin, Školska uprava u Vojvodini 1929-1941, Novi Sad 1991.

²⁰ IAS, Beleška za sumarni inventar fonda br. 22 Školsko nadzorništvo.

²¹ Isto

²² Ljubodrag Dimić, Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918-1941, II, Beograd 1997, st. 182.

²³ Isto, st. 48

1,98%.»²⁴ Broj dece u Dunavskoj banovini koja su pohađala zabavište, prema ukupnom broju stanovnika na toj administrativno-upravnoj teritoriji, 1929. godine iznosio je 7,56%, a 1939. godine – 6,15%. Time je to bio i najveći procenat u čitavoj državi (zatim je sledio grad Beograd sa 6,37 u 1929. i 5,87% u 1939. godini, dok je na začelju bila Vrbaska banovina sa samo 0,15, odnosno 0,44%).²⁵

Podaci državne statistike pokazuju da je na svim višim nivoima obrazovanja i vaspitanja većinu činila muška populacija, dok su u zabavištima bila u većem procentu obuhvaćena ženska deca (razlika je iznosila 2,50% u 1929. i 4,14% u 1939. godini).

Ulaskom Subotice u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. godine nastale su promene u pravcu i tempu njenog razvitka uopšte, isto kao i u oblasti školstva, a u tom okviru i zabavišta. U odnosu na predratni period najpre je opao a zatim permanentno stagnirao broj dece obuhvaćene zabavištima. Teško je tačno utvrditi razloge za takvu situaciju, ali je jasno da se radi o kombinaciji barem dva ključna faktora. Prvom koji je bio izraženiji – nedovoljnom ulaganju koje bi rezultiralo poboljšavanjem uslova i kapaciteta te vrste smeštaja pa se upotrebljavaju već zatečeni objekti, a nije izgrađen ni jedan novi, i drugom, koji je posledica upravo takvog stanja - padu zainteresovanosti ili nemogućnosti roditelja za upis dece u taj oblik organizovane brige za njih. Taj veliki problem u radu zabavišta koji se ogledao u nedovoljnom prostoru, imao je kao rezultat odeljenja sa relativno velikim brojem dece koja ih pohađaju. Time, ti nedovoljni prostorni uslovi, uz deficit stručnog kadra, koji dozvoljavaju da se samo deo subotičke dečije populacije obuhvati organizovanom brigom i staranjem o njima, biće karakteristika nastupajućeg perioda.

Po završetku rata osnovana Narodna uprava na teritoriji Bačke, Banata i Baranje kao osobena vojvođanska uprava, u skladu sa svojim potrebama, formira celu prosvetnu politiku na tim teritorijama.

U prvim danima nakon okončanja sukoba pripadnici srpske i francuske vojske bili su smešteni i u školama i zabavištima koja su iz tih razloga prestajale sa radom, a veći deo inventara bio je uništen.

Intencija novih vlasti, kreatora prosvetne politike, bila je da oblast predškolstva direktno uključe i vežu uz školski sistem. Takva situacije ostaje i u čitavom međuratnom periodu. To se jasno očituje i kroz “Zakon o narodnim školama u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca» od 12.9.1918. godine, koji je regulisao i rad zabavišta, pa u čl. 2. stoji: «Narodne se škole dele na dečja zabavišta, osnovne, produžne i građanske škole». Nije bilo predviđeno obavezno upisivanje dece u zabavišta. Čl. 6. reguliše uzrast koji se obuhvata zabavištima - «U zabavišta se primaju deca sa navršenom četvrtom godinom. U mestima gde nema zabavišta može se uz osnovnu školu otvoriti pripravni razred».²⁶

²⁴ Dimić, nav. delo, st.188

²⁵ isto st.188,189. Ti podaci moraju biti uzeti sa rezervom pošto bi u svetlu navedenih procenata izuzetno i neraelno veliki broj dece bio obuhvaćen zabavištima. Po tome bi 1929. godine u Subotici, koja je činila prosek ove banovine, na 100.000 stanovnika tom nastavom bilo obuhvaćeno 7.560 dece. Verovatno se radi o grešci u jednoj decimali, samo tako ta statistika može da se približi realnosti na terenu.

²⁶ IAS, F:22.239. Treba istaći da se deca upisuju u prvi razred škole sa navršenom šestom godinom.

Godinu dana kasnije (1919. godine) Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca je u Sen Žermenu potpisala sa savezničkim državama ugovor o zaštiti manjina, prema kojem „... svi pripadnici srpskohrvatski-slovenački, biće jednaki pred zakonom i uživaće ista građanska i politička prava.”²⁷ Istovremeno je Kraljevina preuzela obavezu da njeni zakoni neće biti u suprotnosti sa ugovorom o zaštiti manjina, pa je to istovremeno isključivalo diskriminatorske odredbe o narodnostima i u oblasti školstva i prosvete.

Brojno stanje 1919. godine zatečenih zabavišta iznosilo je 11. Sva ona su bila smeštena u gradu, nije ih bilo na području naselja oko Subotice, a takva situacija se zadržava u čitavom ovom periodu. Bila su grupisana po gradskim kvartovima – krugovima:

1. **I krug**
2. **II krug**
3. **III krug**
4. **IV krug**
5. **IV krug**
6. **V krug**
7. **V krug**
8. **VI krug**
9. **VII krug**
10. **VIII krug**
11. **u Aleksandrovu**

Po jednom dokumentu gradskih vlasti «Iskazu o broju školskih dvorana» iz 1920. godine sva zabavišta su imala po 4 učionice!²⁸

Broj rođenih u Subotici u periodu od 1915. do 1940. godine, kretao se u rasponu od 2289 u 1921. godini do 1361 u 1918. godini.²⁹ Treba imati u vidu da je smrtnost odojčadi do jedne godine bila izuzetno velika i na nivou zemlje, a u Subotici je 1925. godine umrlo čak njih 732, što je činilo oko 30% mortaliteta u tom uzrastu. Tada je dece od 1-7 godina umrlo 177, a starije dece i odraslih 1041. To daje okvirne demografske pokazatelje, a govori i o broju školski obavezne dece, kao i one koje su bile predviđene za upis u zabavišta. Broj dece predviđene za upis u zabavišta (od navršenih 3 do 5 godina), po proračunima školskih vlasti iz 1919. godine, iznosio je 2306.³⁰ Ako se taj podatak uzme kao približna orijentacija - prosek o broju dece tih godišta na unutrašnjoj teritoriji grada, koja bi se mogla upisivati u zabavišta, svedoči da ni u toj školskoj godini 1919/20, a ni u čitavom međuratnom periodu, procenat upisanih nije prelazio 35 do 40.

²⁷ Ilija Pržić, Zaštita manjina, Beograd, 1933, str. 120-123.

²⁸ IAS, F:47. XV 378/1920, F:22.131. I 363/1919. Možda su ona imala po 4 prostorije, ali iz kasnijih podataka jasno je da to nisu bile učionice, prostorije namenjene isključivo za smeštaj zabavišne dece i nastavu namenjenu njima.

²⁹ IAS, F:68. V 139/1948. Demografska statistika u gradu Subotici za period od 1900. do 1947. godine. Najviše rođenih u tom periodu je bilo 1909. godine – 3952, a najmanje 1918. – 1361.

³⁰ IAS, F:22.151. I 301/1919. Iz dokumenta je vidljivo da su to bili podaci dobijeni od gradskog matičarskog ureda, pošto je za svaki kvart sumarno naveden broj dece, njihova veroispovest, i oznake koje upućuju na jezik ili nacionalnu pripadnost, a bili su neophodni da bi isplanirao raspored rada zabavilja i organizacija, podela po nastavnim jezicima i drugo. Tako stoji za zabavilju Kiralj Terezu: «Király ima 110 dece, 89 rim.k. i 21 prav., 57 bunj. 21 srb. 32 magy.»

Ako se ukalkuliše da je to područje davalo oko 60% ukupnog subotičkog stanovništva, dobija se još znatno niži procenat obuhvaćenosti dece organizovanom brigom o njima.

U martu 1919. godine Narodna uprava izdaje Naredbu br. 945 o privremenom uređenju svih zabavišta, osnovnih, privrednih i šegrtskih škola³¹ na području Bačke, Banata i Baranje. Ona je štampana na dva stupca, srpski – ćirilicom i mađarski – latinicom. U njenom prvom stavu se nalaže da «pošto već nastupaju topliji dani, te ogrev (*verovatno se htelo reći – nedostatak ogreva, prim. aut.*) neće više smetati školskom radu», sve škole i zabavišta imaju započeti sa radom najkasnije do 01.04. U nastavku reguliše se raspored korišćenja učionica u sistemu celodnevne ili poludnevne nastave, pa zbog hroničnog pomanjkanja učionica određuje da se imaju koristiti i «dvornice» ako zabavišta imaju dve takve prostorije, za potrebe školske nastave. Pod drugim stavom stoji: »Za nastavni jezik odlukom Narodne Uprave u Novom Sadu od 9. XII 1918. godine određen je maternji jezik dece, koja polaze u školu. Učenje mađarskog jezika u školama, u kojima mađarska deca nisu u većini, izostaje. Ovde primećujem, da se deca u mešovitim školama imaju razdeliti po maternjem jeziku u razrede, a učitelji će im biti oni, koji od članova učiteljskog zbora znaju na tom jeziku nastavljati.» Prema drugim odredbama ove naredbe zabavišta i škole ostaju da rade kao i ranije, a sva zabavišta i škole, koje su prekoračenjem ovlašćenja i bez odobrenja viših vlasti zatvorene, treba da budu otvorene. Na taj način očuvala se mreža ovih vaspitnih ustanova sve do 1920. godine. Naredba je takođe propisala pohađanje zabavišta za decu 4-6 godina, ukoliko ono postoji u mestu u kome ona žive. Posebna pažnja poklonjena je finansijskim problemima zabavilja, koje su zbog zatvaranja pojedinih ustanova ostajale bez posla i prinadležnosti, i kojima je dato pravo da se molbom obrate sreskom načelniku koji je odmah morao da rešava eventualne sporove. Škole i zabavišta su u tom periodu ravnopravno tretirane u pogledu prava i dužnosti.

Potvrda važnosti izdate Naredbe pristigla je 1919. godine kada je ministar prosvete izdao novu Naredbu koja je bila dopuna prethodnoj i koja je najveću pažnju poklonila materijalnim i svim ostalim uslovima od kojih je zavisio dalji rad škola i zabavišta.

Jula te iste godine određeno je vreme godišnjih odmora u zabavištima - “odmah posle Božića u vremenu od mesec dana. Za razlog ovu rapoloženju uzeto je stečeno iskustvo, da se malena deca od 3-6 godine ne izlažu nazebu baš u najhladnijim zimskim danima, dalje, da ta deca za vreme velikog poljskog rada ne budu ostavljena sama sebi bez ikakvog nadzora i nege, već da budu poverena stručnom nadzoru i nezi, te baš u vezi s tim naređujem i to da zabavišta od 1-og julija do 30-og septembra po ceo dan stoje otvorena i deca da stalno imaju biti pod nadzorom zabavilja ili dadilje.”³²

Jedan od prvih zadataka novih školskih vlasti bio je da ustanovi - koliko školskog osoblja, učitelja i zabavilja, vlada državnim jezikom. Iz 1919. i 1920. godine sačuvano je nekoliko izveštaja sa popisom zabavilja i ocenama o njihovom vladanju jezicima. Rubrike su obično glasile: Kakvim jezikom govori? Kakvim jezikom piše?³³ Naravno, sve su govorile i pisale mađarski, ali od popisanih 11, 8 je govorilo “bunjevački ili srbski”, a 3 ga nije znalo uopšte. To su bile: Marija Varga rođ. Tabori, Mijo Muči i Jelisaveta Demko. Ali zanimljiva je bila i inicijativa građana IV kvarta, koji su podneli

³¹ Vučetić, M., Predškolsko vaspitanje u Vojvodini 1918-1941, Matica Srpska, Novi Sad, 1976, str.14.

³² Dopis br. 3416 Odseka za BBB iz Novog Sada, IAS, F:22. I 382/1919.

³³ IAS, F:22. I 22/1920.

juna 1920. godine jednu žalbu Školskom nadzorništvu u kojoj ga mole da “u interesu bunjevačke svesti izmeni zabavilju po imenu Völgy Terku³⁴ koja je za vreme mađarskog gospodstva zapostavljala našu decu i inače je osoba nepohvalne prošlosti. Mi napominjemo da nikako nemamo rada slati našu djecu u takova zabavišta gdje nam se djeca ništa ne uče a još manje duhovno oplemenjuju.”³⁵ Upravo te tri zabavilje su 1920. godine “stavljene na raspoloženje” ili stavljene u penziju kao Marija Lukač, koja je imala 41 godinu staža. Odsek za prosvetu je 6. oktobra 1919. godine doneo naređenje da se učitelji i zabavilje državnih škola i zabavišta, koji ne vladaju maternjim jezikom dece koju vaspitaju, „stavljaju školskim nadzornicima na raspolaganje” pa se tako i razrešavaju dužnosti vaspitača.

Kao i u periodu do tada, uočljiva je diskriminacija zabavilja u finansijskom pogledu u odnosu na učitelje. Zaostajanje u platama dovelo je do opadanja i stagnacije u njihovom pedagoškom radu, što se kao pojava zadržalo sve do Drugog svetskog rata. Plate su bile strogo propisane prema određenim vladinim rešenjima, ali se jasno uočava da zabavilje, već prema broju godina staža, imaju za 50 do 40% manje plate od učiteljica. Kraj 1920. godine, kada je izvršeno podržavljenje škola u Kraljevini SHS, doveo je zabavilje i učitelje u položaj državnih činovnika za koje je važio niz obavezujućih pravila.³⁶ Uz platu iz državne kase i pravo na penziju, kao pomoć u naturi dobijali su i određene količine ogreva od lokalnih vlasti.

Neposredan nadzor nad školama i zabavištima vršila su školska nadzorništva. Ona su bila direktno podređena centralnim prosvetnim vlastima. Gradovima i opštinama stavljeno je u zadatak da se staraju o postojećim objektima, učilima, ogrevu i drugim troškovima vezanim za funkcionisanje zabavišta i škola. Plate učitelja i zabavilja bile su u okiru nadležnosti centralnih vlasti.

«Teritorija grada Subotice iznosi nešto više od 800 kv. km. Na toj teritoriji postoje 2 školska sreza (nadzorništva), jedan sa odeljenjima sa čisto državnim nastavnim jezikom a drugi sa odeljenjima sa državnim i mađarskim nastavnim jezikom, pomoćnom školom i sa svima privatnim školama.» - pisala su dva subotička školska nadzornika, u uvodima svojih periodičnih izveštaja. Ta podela - da postoje dva školska nadzorništva, gde je gledano teritorijalno; prvo (I), imalo je nadležnost koja se približno poklapala sa užom gradskom teritorijom, i drugo (II), koje je imalo zadatke da prati škole i zabavišta koja su se nalazila većinom van centra, t.j. na okolnim naseljima i salašima - zadržana je u čitavom periodu do rata.

BROJNO STANJE DECE I RAD ZABAVILJA

Broj zabavišta u 1919. godini je bio 11, i sva su još bila «općinska», kako stoji u «Iskazu o broju zabavišta».³⁷ To je značilo da je radilo i 11 zabavilja, a svaka je imala i po jednu poslužiteljicu «dadu, podvorkinju». Pošto su one bile sa izuzetno slabim školskim obrazovanjem, ili čak bez njega, zanimljivo je da je za njih u leto 1920. godine organizovan šestonedeljni kurs, u zabavištu III kruga.

³⁴ Reč je o Völgy Margiti, udatoj za Lengyel Tamás-a.

³⁵ Dopis su potpisale Janja Čović, Gyula Kikity, Ilka Rudity, i druge gospođe. IAS, F:22. I 567/1920.

³⁶ Učiteljsko osoblje nije smelo bez odobrenja nadređenih da stupa u bračne odnose, da napušta mesto boravka, ili putuje u inostranstvo.

³⁷ IAS, F:22 I 301/1919.

Većina zabavišta radila je u od ranije postojećim objektima, ali nekoliko zgrada zabavišta korišćeno je i u druge svrhe. U zgradi zabavišta I kruga nalazila se vojna muzika.³⁸ Nadzorni odbor za zabavišta izveštava Senat da je «zabavište u I krugu (adresa Trenkova ulica) zauzela vojna muzika već godinu dana, pošto ovo zabavište postaje bunjevačko-srpsko, koje će baš deca srpskih oficira pohađati, imala bi se potražiti komanda mesta, da vojnu muziku premesti u takozvanu Kakaš školu koja i tako stoji na raspoloženju vojsci». Već u jesen 1920. godine taj problem je bio rešen, ali zabavilja, koja je dobila raspored u tom objektu, Marija Išpanović morala je da sastavi dugačak spisak sa potrebnim popravkama i stvarima neophodnim za otpočinjanje nastave u njemu. U njemu navodi da je potrebno čišćenje, uništavanje stenica, popravka stakala i prozora, da su «skamije za zabavište polupane sa ostalim zabavnim stvarima», da krov prokišnjava, da je pisači sto izgoreo, itd.³⁹

Jedna komisija gradskog veća pregledala je 1920. godine zgrade zabavišta i našla da se zgrade u X, IV i V krugu nalaze u lošem stanju i da je potrebna njihova popravka. Na to je Gradski savet zaključio da će se za njihovo renoviranje predvideti sredstva budžetom 1921. godine. Prema jednom dokumentu iz 1925. godine zabavišta su raspolagala sa 11 zgrada od kojih su 10 vlasništvo opštine, a jedna je u privatnom vlasništvu. Zgrade su zidane od tvrdog materijala i one u potpunosti odgovaraju nameni. Osim jedne, ostale zgrade su izgrađene krajem XIX veka, sve su izgrađene za zabavišta i zdrave su za stanovanje. U zgradama je bilo 20 učionica, a 9 zgrada su imale sobe za ručavanje.

Tabela iz 1921. godine daje dobar pregled o stanju zabavišta, zaposlenim zabaviljama, jeziku nastave, te načinu izdržavanja objekata.⁴⁰

	Ime i Prezime	God. službe	Ima li zabavilja stan u zgradi zabavišta	Nastavni jezik	Ime zabavišta	Ko je vlasnik zgrade	Ko plaća zabavilje	Ko izdržava zabavišta (kanc. troškovi, učila, gorivo, popravci, pranje, čišćenje)
1	Marija Išpanović	3	Ima	Srpsko bunjevački	Zabavište I kruga	Grad Subotica	Država	Grad Subotica
2.	Marija Lapoš r. Kopunović	19	Ima	Bunjevački	Zabavište II kruga	Grad Subotica	Država	Grad Subotica
3.	Mara Dulić	22	Ima	Bunjevački	Zabavište Sv. Roke, III krug Beog. put 47	Grad Subotica	Država	Grad Subotica
4.	Marija Vojnić	26	Ima	Mađarski	Zabavište IV kr, ul. Bene Sudarevića	Pod zakup od Vere	Država	Grad Subotica

³⁸ IAS, F:47. II 160/1920.

³⁹ IAS, F:47. II 203/1920.

⁴⁰ F:22 53/1921.

						Mačković		
5.	Viktorija Letmanji	28	Ima	Bunjevački	Zabavište IV kruga, Boškovićeve ulica	Grad Subotica	Država	Grad Subotica
6.	Estera Horvacki	3*	Ima	Bunjevački	Zabavište V kruga, Bajski put	Grad Subotica	Država	Grad Subotica
7.	Gizela Božić	13	Nema	Bunjevački	Zabavište V kruga Dunavska ulica	Grad Subotica	Država	Grad Subotica
8.	Marija Varga r. Tabori	22	Ima	Mađarski	Zabavište VI kruga	Grad Subotica	Država	Grad Subotica
9.	Mijo Muči	18	Ima	Mađarski	Zabavište VII kruga	Grad Subotica	Država	Grad Subotica
10.	Roza Matković r. Merković	1	Ima	Mađarski	Zabavište VIII kruga	Grad Subotica	Država	Grad Subotica
11.	Terezka Kiralj	5	Ima	Srpsko mađarski	Šandorsko Zabavište	Grad Subotica	Država	Grad Subotica
12.	Marga Lendel r. Velđi	32	Nema	**				
13.	Marija Lukač	41	Ima	**				
14.	Jelisaveta Demko	14	Ima	**				

* 18 god. u privremenom svojstvu

** Odlukom Nadzornog odbora br.8/920 stavljene na raspoloženje

O broju, polnoj i nacionalnoj strukturi dece koja idu u zabavišta podatke daje i sledeća tabela.⁴¹ Ona je nastala jula 1921. godine. Zabavilje su, verovatno, na zahtev viših nadzornih organa, sastavile, svaka za svoje zabavište jednu statističku tabelu o: broju upisane dece, broju dece po jeziku (gde su zajedno dati »Srbi, Bunjevci, Šokci«) i veroispovesti. Ona je iskorištena za dobijanje objedinjene tabele:

Zabavište	zabavilja	Ukupno dece, Muške ženske	Srba	Bunjevaca	Mađara	Jevreja	Nemaca i drugih
I Krug	Marija Išpanović	39 19 20	5	19	10	2	1 Nemac 1 Rus 1 Rumun
II	Marija Lapoš	98 44 54		52	44		2 *
III	Mara Dulić	121 53 68	1	103	17		

⁴¹ IAS, F:22.297/1921.

IV	Viktorija Letmanji	107	52	55	2	97	8		
IV Sudare.ul.	Marija Vojnić	63	29	34			62	1	
V	Ester Horvacki	94	51	43		54	38	2	
V	Gizela Božić	77	57	20		44	33		
VI	Nema podataka								
VII	Mijo Muči	111	53	58			110	1	
VIII	Ud. Roza Matković	77	34	43	16	10	50	1	
šandorsko	Terezka Kiralj	40	21	19	17	16	3		4 Nemca
SVEGA		827	413	414	41	395	375	7	9

* u dokumentu stoji »drugih«

Marta 1922. godine u gradu je bilo ukupno 13 zabavilja - 11 zaposlenih i 2 nezaposlene.⁴²

Problemi, koji su iskrsavali u zabavištima (školama) u prvim poratnim godinama (1919-1922), mogu se podeliti u sledeće grupe:

- nedostatak ogreva (od 12.01.1919. do 10.02.1920. godine prestale su sa radom škole i zabavišta u gradu⁴³, obustavljen rad u zabavištu III kruga 25. i 26.10.1922. zbog nestašice nasečenih drva)
- epidemija španske groznice (gripa) kao i šarlaha (zbog gripe su sve škole i zabavišta zatvoreni od 11. do 26.02.1920. godine, decembra 1921. zatvorene škole i zabavišta zbog šarlaha)
- uspostavljanje nadležnosti novih školskih vlasti (određivanje granica nadležnosti novih, od strane centralne državne vlasti imenovanih organa i odnosa prema zatečenim starim lokalnim školskim organima)
- nastavno osoblje koje ne vlada novim državnim jezikom i nije osposobljeno za držanje nastave iz «nacionalne» grupe predmeta (srpski jezik, nacionalna istorija, književnost, geografija)

O masovnosti nepoznavanja jezika govori dokument iz 1920. godine naslovljen od Školskog nadzorništva «Iskaz o nastavnicima, kojim jezikom govore». «Od 11 gradskih

⁴² Zaposlene su bile: Tereska Kiralj, Jelisaveta Demko, Marija Varga, Mihajlo Muči, Marga Lenđel, Marija Vojnić, Giza Božić, Ester Horvat, Marija Dulić, Marija Lapoš, Viktorija Letmanji. F:22 I 175, 206/1922.

⁴³ IAS, F:22 I 935/1922.

zabavilja 3 govore bunjevački, a 8 ne govori. Od ukupno 151 nastavnika samo 41 govori bunjevački, 30 srpski a 80 nijedan slavenski.»⁴⁴

Za sve zabavilje koje su želele da zadrže mesta, a nisu završile domaće škole, a takvih je bila ogromna većina, pošto su se školovale na učiteljskim školama u Mađarskoj, već od 1919. godine organizuju se posebni kursevi, čijim završavanjem dobijaju priliku da nastave sa radom u novom školskom sistemu, u odeljenjima na državnom (srpskom, ili kako su nekad naznačavali - srpskobunjevačkom ili - srpskohrvatskom jeziku) ili u odeljenjima na mađarskom jeziku.

O teškoćama u radu zbog velikog broja upisane dece govori i zabavilja iz zabavišta u III krugu Mariška Dulić, koja jula 1919. godine moli da se pored nje postavi još jedna zabavilja, kako je to i u ranijem periodu pre rata bilo, zbog izuzetno velikog broja dece od 140 do 170, koja pohađaju zabavište.

Zabavilje, koje su radile u zabavištima u Vojvodini, dobijale su stalna zaposlenja posle položenog zabaviljskog ispita, a ukoliko za pet godina ne polože praktičan zabaviljski ispit, gube službu. Takođe i zabavilje koje su imale tri slabe ili dve uzastopne slabe godišnje ocene bile su otpuštene.

Ispit koji se polagao sastojao se iz teorijskog (pismenog i usmenog) i praktičnog ispita.⁴⁵ Pismeni deo se polagao iz pedagoške grupe predmeta i državnog jezika sa književnošću, a usmeni deo obuhvatao je proveru znanja iz psihologije ranog detinjstva, nauke o dečijim zabavištima, narodnog jezika i književnosti, istorije i zemljopisa, pevanja i deklamovanja, gimnastike i dečijih igara, crtanja i administracije i poznavanja osnovnoškolskog zakonodavstva.⁴⁶

Treba istaći da je u Subotici radila od 1871. do 1927. godine i Učiteljska škola (Državna ženska preparandija) koja doduše nije pripremala kadar specijalno za zabavišta, ali je i ona prebačena u Sombor.

Donja tabela svedoči o broju odeljenja, koja beleže mali rast isto kao i broj nastavnika, dok broj dece obuhvaćene školom (zabavišta i os. škola) na teritoriji Prvog školskog nadzorništva, beleži lagano opadanje u periodu kraj 1918.- kraj 1921. godine,

	Odeljenja	nastavnika	učenika
1.12.1918.	73	72	4568
1.12.1921.	86	86	4361

⁴⁷

U 1923. godini ukupno je na teritoriji⁴⁸ Subotice upisano 7.974 dece u sve osnovne škole i zabavišta, a «odprilike ima još blizu 2.000 đaka, koji ne pohađaju školu». Broj đaka i studenata u svim subotičkim školama i fakultetu je 1933/4. godine iznosio 13.803.⁴⁹ Prvo školsko nadzorništvo imalo ih je u evidenciji – 5.137, a drugo – 4.450.

⁴⁴ IAS, F:22 I 22/1920.

⁴⁵ Zabavilje iz Subotice polagale su ispit u ženskoj učiteljskoj školi u Novom Sadu. Dr Vladimir Radašin, školska uprava u Vojvodini 1929-1941, Misao, 1991. Str. 32.

⁴⁶ Isto, str. 33

⁴⁷ IAS, F:22 I 820/1921.

⁴⁸ IAS, F:47. I 1/1923.

⁴⁹ IAS, F:47. IV 257/1934.

O vezanosti zabavilja za određena zabavišta, gde su provele duži period, i gde su imale pravo korišćenja prostorija za stanovanje, o teškoćama da se presele i prihvate posla u novim objektima, govore i primeri kada se Viktorija Letmanji žali da je iz zabavišta u IV krugu (u Sudarevićevoj ulici), gde je provela 27 godina, premeštena u zabavište u Boškovićevoj ulici, kao i žalba Marije Vojnić, koja je iz zabavišta u I krugu, gde je bila 25 godina, premeštena u zabavište u IV krugu.⁵⁰

«Narednih godina takođe se smanjuje prostor zabavišta, verovatno i radi toga što je za nekoliko stotina opao broj upisane dece u zabavišta. Krajem 1923. godine Okružni školski odbor doneo je odluku da se oduzme prostorija do ulice od zabavišta u III krugu i dodeli školi; da se od zabavišta u II krugu izdvoji jedna dvorana za osnovnu nastavu; da u zabavištu I kruga i dalje ostane Ženska zanatlijska škola; da se od zabavišta smeštenog u školskoj zgradi „Homok“ privremeno ustupi jedna soba za stan učitelju; da se od zabavišta na Bajskom putu izdvoji jedna dvorana za osnovnu nastavu; da se od zabavišta u IV krugu izdvoji jedna prostorija za osnovnu nastavu.»⁵¹

Okružni odbor doneo je odluku da se nekim bivšim zabaviljama oduzmu stanovi u zabavištima, pošto one tako dobijaju pripadajuću stanarinu, i da se ti njihovi stanovi stave na raspoloženje „školskim nadzornicima i upraviteljima osnovnih i građanskih škola, pošto oni vrše važne državne poslove.“ Međutim, Ministarstvo nije dozvolilo da se stanovi oduzmu od zabavilja.

U pogledu brojnog stanja zabavilja situacija se menjala, jer uspostavljanjem Kraljevine SHS neke učiteljice i zabavilje, ne želeći da prihvate novu vlast, često su napuštale radna mesta i odlazile u Mađarsku, a neke su odbile da polože zakletvu koja se polagala u prisustvu školskog nadzornika i čiji je obrazac imao sledeću formu:⁵²

Zakletva, koju su polagali prosvetni radnici posle uspostavljanaja Kraljevine SHS

Zapisnik rađen u _____ u zvanju Županijskog školskog nadzorništva

(mesto)

_____ godine.

(datum)

Prisutni _____ Županijski školski nadzornik _____ zabavilja.

(ime i prezime)

(ime i prezime)

Predmet polaganja zakletve _____ polaže sledeću zakletvu:

(ime i prezime)

Ja _____ stupajući u nastavničku službu, zaklinjem se svemogućim bogom da

(ime i prezime)

ću Kralju Srba, Hrvata i Slovenaca Petru I biti veran, da ću se ustava savesno pridržavati i da ću zakonima i zakonskim naredbama biti pokoran, da ću svoje nastavničke dužnosti revnosno i tačno vršiti i da ću se kloniti svega onoga što se ne slaže s mojom službom.

Tako mi Bog pomogao.

Potpis _____ Županijski nadzornik _____

⁵⁰ Žalbe su upućene «Prosvetnom inspektoratu Potiskom u Subotici»

⁵¹ Milan Dubajić, Ulmer Gašpar, Ištvan Sentđerdi, Istorija zabavišta u Subotici, rukopis, IAS, F:316.6.18.

⁵² Vučetić, Isto, str.22.

(potpis)

U Subotici su 10 zabavilja i jedan zabavitelj prema tadašnjim zahtevima položili zakletvu 31.marta 1920. godine.

Pošto su dale zakletvu zabavilje su se svojeručno potpisale: Marija Lukač, Giza Božić, Viktorija Letmanji, Marija Vojnić, Marija Dulić, Lipoš rođena, Marija Kopunović, Terezija Kiralj, Marija Tabori udata Varga, Jelisaveta Demko, Margareta Lendel, rođena Völgyi i Mihalj Muči.⁵³ On je bio suspendovan, ali je 1924. godine vraćen u službu pa potom iste godine penzionisan.⁵⁴ On je poslednji zabavitelj, muškarac, zaposlen u zabavištu kao vaspitač u istoriji subotičkih zabavišta. Još 1926. godine ima takođe 11 zabavilja, ali je njih šest izmenjeno, ili su otišle u penziju ili su se zaposlile na drugom mestu. Tada je nacionalni sastav zabavilja više odgovarao školskim vlastima: 6 je Hrvatica (ili nekog drugog slovenskog porekla), 4 Srkinje i 1 Mađarica (u IV krugu). Sve zabavilje su imale odgovarajuće zvanje i sve su završile bar zabaviteljski tečaj.

Po Izveštaju Ministarstvu prosvete, Odseku za osnovnu nastavu od 31.10.1922. godine u Subotici ima svega 65 školskih zgrada, od toga 10 za zabavišta (sve u vlasništvu grada).⁵⁵

Jedna od zabavilja, Marija Išpanović preminula je 16.09.1924. godine, a Mesni školski odbor joj je na sednici od 18.10.1924. izrazio pomen i istakao njene vrline u pozivu i društvenom životu.⁵⁶

I u 1925. godini bilo je 11 zabavišta. Objekti su bili u 10 slučajeva opštinska svojina, a u jednom (u IV krugu) privatna.⁵⁷ Tada se beleži i da je objekat zabavišta u Aleksandrovu bio u «rušaćem stanju».⁵⁸

U istoj godini, 1925, u 10 zabavišta upisano je bilo 991 dete od 4 do 6 godina starosti. Od toga 432 «Slovena» i 559 «neslovena». Veliki broj njih nije vladao srpskim jezikom, 43 ili 10% među «Slovenima» i čak 96% ili 537 među «neslovenima».⁵⁹

Prvo školsko nadzorništvo vodilo je brigu o 8 zabavišta na državnom jeziku (zabavišta I kruga, II, III, jednom odeljenju u IV krugu, dva zabavišta u V krugu (na Bajskom putu i u Dunavskoj ulici), VII, i u Aleksandrovu), a Drugo o 3 zabavišta na mađarskom jeziku (VIII kruga, jednom odeljenju zabavišta IV kruga i u VI krugu).

U 1925. godini zabavišta je pohađalo ukupno 1.194 deteta (568 ženske i 626 muške dece), 875 u onim zabavištima koja su spadala pod Prvo školsko nadzorništvo i 319 onih, koja su išla u ona zabavišta koja su spadala pod Drugo školsko nadzorništvo. U 11 zgrada⁶⁰ smešteno je 11 odeljenja, 9 na srpskohrvatskom jeziku i dva na mađarskom jeziku (IV i VI krugu). Prema tome, u 11 zgrada zabavišta smešteno je 11 odeljenja i u

⁵³ Muči je 1923. godine imao godišnju platu od 2.100 dinara, a učiteljice u njegovoj školi (Državna osn. šk. VI kruga u Jasibari) čak i dvostruko veću – do 5.000 dinara. IAS, F:22. 269. b.b./1923.

⁵⁴ IAS, Mesni školski odbor, Zapisnik od 13 XI 1924. Odluka br. 160.

⁵⁵ IAS, F:22 I 869/1922.

⁵⁶ IAS, F:22. Zapisnik MŠO, odl. Br. 140.

⁵⁷ U IV krugu će ostati da radi samo jedno zabavište. Početkom 1921. godine istaknuti privrednik Arpad Hiter (Hütter Arpad) kupuje kuću u Ulici Bene Sudarevića 4 (danas Matije Gupca) tzv. "Zálogház". Kuću je kupio od Vere Mačković. Grad je u dvorišnoj zgradi pored glavnog objekta od 1914. godine uzimao pod zakup prostorije koje je koristilo zabavište. Novi vlasnik je odmah pokrenuo postupak za prekid zakupnog ugovora, pošto navodi da su te prostorije "vrlo važne za trgovinu", ali je zabavište ostalo u njima sve do 1925. godine.

⁵⁸ F:22. II šk.nad. 321/1925.

⁵⁹ IAS, F:22.I šk.nad. 239/1925.

svakom odeljenju radila je po jedna zabavilja. U proseku jedna zabavilja radila je sa 108,5 dece.⁶¹

O radu u toj godini školski nadzornici Radomir Vujić i Aleksandar Mikić u svom godišnjem izveštaju pišu sledeće: «Većina dece u gradu posećuje zabavišta, koja samo u gradu postoje. U njima rade stručne zabavilje. Izdržavaju se iz istog budžeta, iz koga i osnovne škole. Zbog oskudice lokala, zabavišta su pretrpana sa decom. Nastava se u njima izvodi sa uspehom. Naročita pažnja se obraća na jezik, pošto veliki deo dece dolazi sa neznanjem državnog jezika. U nastavnim sredstvima je velika oskudica. Zbog toga se ne mogu očekivati ni veliki rezultati. Naročito je nedostatak dečijih ručnih radova, zašto se nema ni lokala ni materijala. S obzirom na to, što jedan veliki deo dece ne vlada drž. jezikom, zabavišta bi trebala da služe najviše u cilju učenja jezika, da bi na taj način olakšavali osnovnoj nastavi i za to bi trebalo izraditi i naročito uputstvo i program. Mnoge zabavilje uče decu jeziku posrednim putem pomažući se mađ. jezikom. Nalazimo, da kad bi se imalo podesnih nastavnih sredstava, da bi bila bolja direktna metoda, i nalazimo da bi se na taj način veći uspeh postigao. Ali i pri sadašnjem i ovakvom radu daju lepe rezultate.»⁶²

Tokom 1926. godine doneta je odluka Mesnog školskog odbora kojom su dodeljena nova imena (sa srpskim nacionalnim obeležjem) osnovnim školama i zabavištima⁶³. Tako subotičkih 10 zabavišta dobijaju ova imena:

Područje zabavišta	Naziv	Ulica I broj
I krug	„Carica Milica“	Dunavskog art. puka 13
II krug	„Jugovića majka“	Jurjevska 21
III krug	„Kneginja Ljubica“	Beogradski put 47
IV krug	„Kneginja Zorka“	Boškovićeveva 20
V krug	„Princeza Jelena“	13. novembra 22
V krug	„Majka Jevrosima“	Gajeva 15
VI krug	„Kosovka devojka“	Praška 54
VII krug	„Majka Angelina“	Frankopanska 13
VIII krug	„Karađorđe“	Plitvička 2
Aleksandrovo	*	Glavna 15

Uvođenjem šestojanuarske diktature 1929. godine nastupa kraći period ukidanja parlamentarizma i pokušaja nametanja jugoslovenske ideologije kao državne. Tada, u novoj administrativno političkoj podeli na 9 banovina, Vojvodina ulazi u sastav Dunavske banovine sa sedištem u Novom Sadu. Početkom tog perioda vrhovnu upravu i

⁶⁰ Tu je uključen i iznajmljeni objekat u Sudarevićevoj, koji se krajem te godine vraća vlasniku.

⁶¹ Zabavišta između dva svetska rata, „Subotičke novine“ br. 41 13. X 1971. str. 9.

⁶² IAS, F:22. II šk.nad. 321/1925.

⁶³ IAS, Mesni školski odbor, Zapisnik od 5.VIII 1926. Odluka br.73.

nadzor nad svim narodnim školama, zabavištima i drugim prosvetnim ustanovama i dalje vrši ministar prosvete, ali sada i preko svojih banskih tela i organa u Novom Sadu.

Obaveza osnivanja zabavišta, pogotovo u većim gradovima i industrijskim centrima, uvedena je ili bolje reći predviđena donošenjem „Zakona o narodnim školama“ iz 1929. godine. Po njemu, ukoliko su postojali zahtevi opštine, roditelja ili je postojalo najmanje 50 dece, imala su se otvarati zabavišta, mada upis nije bio obavezan.

Zakon o učiteljskim školama iz 1929. godine nije predviđao ustanove za obrazovanje zabavilja, pa je postojala mogućnost da se po odobrenju ministra prosvete otvore specijalni kursevi pri učiteljskim školama. Jedan od takvih je bio kurs za obrazovanje zabavilja.⁶⁴ Vaspitačice koje su radile između dva rata dobijale su svoje diplome u Dubrovniku, Zagrebu, Sarajevu i Ljubljani, a tek 1940. godine donet je Pravilnik o obrazovanju zabavilja⁶⁵ i Nastavni program tečaja za obrazovanje zabavilja.⁶⁶

O uspešnom završenom stručnom stepenu saznajemo iz primera Galun Nelke, zabavilje, koja je 1930. godine položila praktični ispit za zabavilju u Učiteljskoj školi u Novom Sadu.

NAČINI RADA U ZABAVIŠTIMA

Zabavišta u periodu između dva svetska rata, mada inkorporirana u celokupni školski sistem, nosila su i zadatke i funkcije socijalnih ustanova. Jedan od njihovih glavnih zadataka bio je svakodnevno zbrinjavanje dece i briga o njihovoj fizičkoj egzistenciji pošto roditelji nisu mogli zbog dužine radnog dana i siromaštva da ih zbrinu. Pored njih postojali su u socijalnoj sferi, formalno pravno regulisani, još neki oblici ustanova za decu: obdaništa, skloništa i sirotišta. Obdaništa su primala manju decu onih roditelja koji rade, a nisu imali mogućnost da ih ostave na čuvanje. Deca su boravila u njima od jutra do večeri, dobijala hranu, a iz obdaništa, ako su upisana u školu, i pohađala nastavu. Skloništa su takođe socijalne ustanove koje su primale privremeno napuštenu decu, na pr. kod siromašnih porodica, ako u slučaju nezaposlenosti nemaju mogućnosti da izdržavaju i prehrane svoju decu. Sirotišta su bila dopunske ustanove u zavodima za napuštenu decu. Imala su za cilj da deci daju potrebnu «opskrbu» i osposobe ih za samostalni život i rad. Ovakva skloništa su osnivale i izdržavale uprave opština ili sa njima u sporazumu dobrotvorna prihvatna društva ili udruženja, a u nekim krajevima Mesni školski odbori, koji su prema zakonu o narodnim školama bili dužni da vode brigu o zaštiti i vaspitanju dece. U većim gradskim opštinama briga za decu bila je poverena posebnoj opštinskoj socijalnoj službi. Dnevna prihvatilišta mogla su se osnivati ako se pojavilo najmanje 30 dece, a u industrijski razvijenim krajevima zemlje, obdaništa su se razvijala kao kombinovane ustanove za decu od 3-11 godina. Deca su bila poverena stručnom i nadzornom osoblju. O mlađoj deci, do 4 godine starosti, brinule su negovateljice koje su radile po uputstvima lekara, a tek sa navršenom 4 godinom preuzimali su ih vaspitači, učitelji ili zabavilje. Ako deca nisu bila pod nadzorom negovateljice ili zabavilje, nadzirale su ih nadzornice koje su radile po uputstvu stručnog osoblja.

U konkretnim subotičkim okolnostima, zabavišta su bila i obdaništa, ili po rečima školskog nadzornika „sva su zabavišta u isto vreme i jedna vrsta obdaništa, gde siromašni

⁶⁴ Prosvetni glasnik, br.9, Beograd, 1929, str.718.

⁶⁵ Isto, 1940, str. 673.

⁶⁶ Isto, str. 814.

roditelji šalju svoju decu, da bi se nesmetano mogli posvetiti svojim domaćim poslovima i zaradi svakidašnjeg hleba.⁶⁷

U Subotici je postojalo i nekoliko socijalnih ustanova za zbrinjavanje dece: Dom za nezbrinutu decu - Kolevka (pod upravom Državne zaštite dece i mladeži, Palički put 43), Dom sirotih devojaka Marije Vojnić Tošinice (Palički put 11), Dom za trahomatičnu decu (Beogradski put 117), Uboški dom (Save Tekelije 96 i Beogradski put 117). Od 1937. godine radi i sirotište Družbe časnih sestara „Kćeri milosrđa“ (sa sedištem u Blatu, Korčula) u Skerlićevoj ulici br. 4 (preko puta kerske crkve). Iz jedne njihove molbe oktobra 1939. godine gradskim vlastima, da im se omogući proširenje, vide se osnovne konture njihovog dotadašnjeg rada. „Gradsko dečije sirotište u zgradi č. Sestara „Kćeri Milosrđa“, Skerlićeva 4, koje je zaslugom dr Evetovića gr. Senatora osnovano 1. IX 1937. godine, lijepo napreduje, te nastojanjem cijelog ugl. Gradskog poglavarstva svakom daljnjom budžetskom godinom povećaje broj sirotne djece, a još ih ima mnogo što čekaju i dnevno kucaju na vrata milosrđa, moleći da ih se primi, nužno iz ovoga slijedi da se ova zgrada č. Sestara u Skerlićevoj ulici u koju se može smjestiti do 40 djece, proširi još za toliko, ili pak da gr. Poglavarstvo dodijeli svoju zgradu u Zagrebačkoj ulici br. 3 ili bilo koju podesnu u koju bi se mogla muška djeca što prije zasebno odijeliti.“⁶⁸ Nadležne vlasti nisu im mogle izaći u susret dodeljivanjem traženog objekta, ali su nagovestile izdvajanje određene sume u budžetu za 1940/41. u cilju proširivanja zgrade u Skerlićevoj. Ipak u 1940. godini „Kćeri milosrđa“ su dobile zgradu u Zagrebačkoj ulici, i započele sa pripremama za smeštaj dečaka u nju.⁶⁹

U periodu između dva svetska rata materijalni problemi su bili jače izraženi u predškolskim ustanovama u odnosu na škole, jer je broj dece bio jako velik, a prostorni uslovi nezadovoljavajući. Deca su boravila u zajedničkim velikim prostorijama duž kojih su postavljane dugačke klupe bez nekih naročitih sredstava za rad.

Pored ekonomskih, rad zabavišta pratili su i problemi organizacije i sadržaja rada i obrazovanja stručnih kadrova. Organizacija i sadržaj rada su prosvetnim zakonodavstvom regulisani tek pred Drugi svetski rat, pa su vaspitači samostalno izrađivali programe rada sastavljene po uzoru na predratne priručnike, ili korišćenjem članaka za decu iz novina koje su tada bile dostupne kao npr: „Dečije novine“, „Miroljub“, „Jugoslovenče“ i „Kisédnevelés“ iz Mađarske.

Drugi problem ogledao se u nedostatku stručnog kadra, jer je najbrojniji deo bio zatečen iz prethodnog perioda i kao takvog činile su ga već starije osobe koje su poticale još iz doba Monarhije, a koje su zbog navršenih godina odlazile u penziju.

U nedostatku kvalifikovanih zabavilja u zabavištima su mogle da rade i učiteljice, pa čak i nesvršene učenice učiteljskih škola, pošto je paragraf 73. Zakona o narodnim školama davao pravo polaganja praktičnog ispita i onim osobama koje nisu polagale diplomski ispit ako su dve godine uspešno radile u zabavištu.⁷⁰

Pored zabavilja u zabavištima su radile tzv. „dade“, pomoćno osoblje koje je imalo minimalno obrazovanje često i bez 4-godišnje osnovne škole. Zabavilje su se

⁶⁷ IAS,F:22. I 876/1933.

⁶⁸ IAS, F:47. IV 6995/1939.

⁶⁹ IAS, F:47. IV 13320/1940. Po ugovoru iz januara 1941. godine vidi se da one pruzimaju “odgoj i nadzor sirote dece u gradskom dječjem sirotištu Sv. Antuna...”

⁷⁰ Isto, 1927, str. 81 i 1930. str. 528.

nalazile u podređenom položaju u odnosu na učitelje i ostale prosvetne radnike, jer su bile manje materijalno nagrađene, nisu imale posebna strukovna udruženja, a nije bila dovoljno shvaćena ni potreba vaspitanja i obrazovanja predškolske dece na širem društvenom i zakonodavnom planu, što je opet bilo uslovljeno stepenom podružnosti predškolskog vaspitanja.

Sa svim navedenim problemima i teškoćama suočila se i Subotica.

U pogledu opremljenosti zabavišta nameštajem i potrebnom opremom vladala je neujednačenost i odstupanje od propisa koji su u periodu između dva rata bili na snazi. Osnovni nameštaj u zabavištima činile su klupe sa naslonom koje su bile poređane duž zidova soba u koje su po potrebi bile premeštane. Pored klupa, postojali su i stolovi za kojima su deca sedela, a sav ostali nameštaj bio je školski (pošto su se zabavišta uglavnom nalazila u okrilju škola) kao npr: table, visoki ormari, računaljke, slike i sl. Većina zabavišta imala je deo za garderobu u vidu posebnih prostorija za odlaganje kaputa i kapa, u kom se obično vršilo i pranje ruku iz lavora i kante sa vodom, što nije zadovoljavalo određene higijenske uslove.

Deo iz školskog budžeta odvajan za izdržavanje zabavišta bio je vrlo oskudan pa je opremljenost posebnim sredstvima za rad zavisila od sposobnosti samih zabavilja da pribave i izrade potrebne rekvizite. S obzirom da je nedostajala planska i stručno osmišljena delatnost odgovarajućih prosvetnih organa u pogledu zadovoljavanja osnovnih zdravstveno-higijenskih i pedagoških zahteva, nije bilo sigurnije orijentacije niti konkretne delatnosti na opremanju zabavišta didaktičkim i ostalim materijalom za vaspitno-obrazovni rad. Jedina odluka u korist zabavišta odnosila se na ozelenjevanje (za sađenje mladica zabavišta su se obraćala gradskom rasadniku na Paliću) dvorišta u zabavištima.

U pogledu koncipiranja sadržaja nastavnih programa vladala je velika neujednačenost. Pošto su postojala državna i komunalna zabavišta, u kojima se radilo na mađarskom jeziku i za koja su programi bili propisani od strane prosvetnih vlasti Ugarske još iz 1892. godine, kao i veroispovedna za koje su programe odobravale crkvene vlasti pojedinih veroispovesti, postojale su izvesne razlike u nazivima područja koja su bila zastupljena u programima rada, iako su programi koncipirani po uzoru na ugarske, sa naglašenom frebelovskom orijentacijom na oblast ručnog rada i primenu Frebelovih materijala.

U planiranju sadržaja rada zabavilje su za pojedine dane i pripreme zanimanja koristile Metodički priručnik i uputstva za zabavilje⁷¹ koji je izradio Leo Eksner, profesor metodike u školi za zabavilje u Hodmezevašarhelju. U priručniku je gradivo vezano za područja razvoja uma i govora, molitve, vežbanja tela, radna zanimanja, pevanje i poznavanje mađarskog jezika, a raspoređeno je po tromesečjima sa nedeljnom i mesečnom konkretizacijom.

Pored Eksnerovog priručnika zabaviljama je na raspolaganju bilo i Uputstvo za realizovanje programa u srpskim veroispovednim zabavištima⁷² koja je sačinila Mila K. Maletaški u kome je propisano gradivo iz predviđenih oblasti bilo raščlanjeno na teme, vremenske jedinice, a sve su pratila i odgovarajuća metoda uputstva. Korišćene su

⁷¹ Exner Leó, Napi foglalkoztatási tervek, „Hodmezővásárhely”, 1915. Exner Leo, Gyermek foglalkoztató”, „Hodmezővásárhely”, 1946.

⁷² Mila K. Maletaški, rođ. Subotica, Zbirka celokupnog rada u srpskom veroispovednom zabavištu, „Školski odjek”, 1904. i 1905.godina.

takođe i zbirke literarnih i drugih priloga (notni testovi, basne, brojalice, poslovice, zagonetke, pitalice i sl.) objavljene u zbirci Milana Stojšića, profesora psihologije, logike i pedagogije u Srpskoj učiteljskoj školi u Somboru, pod nazivom „Gradivo za razna zanimanja Srpčadi”.⁷³ Slična zbirka korišćena je i u mađarskim zabavištima, a sastavio ju je Pereš Šandor, direktor škole za zabavilje u Budimpešti.⁷⁴

U vreme sprovođenja unifikacije predškolskih ustanova u administrativnom pogledu i usvajanjem prvih nastavnih planova i programa 1920. godine⁷⁵ među zadacima zabavišta, koji su se kretali od čuvanja dece od štetnih uticaja, pravilnog telesnog, umnog i moralnog razvoja, posredne uloge između porodičnog i školskog vaspitanja, važnost dobijaju vežbanje i posmatranje, formiranje jasnih predstava o stvarnosti, pokretne i gimnastičke igre, pevanje, ručni rad, crtanje, brojanje (do 10), upoznavanje oblika, okoline i veoma naglašena religijska i nacionalna komponenta vaspitanja. Prema tome programi rada u zabavištima pored frebelovskog imali su i nacionalno-političko obeležje.

S obzirom da su programi bili prilično olupšteni, a da je istovremeno bila neophodna detaljna konkretizacija, u Subotici su, na bazi zvaničnih programa uz pomoć Eksnerovog i drugih metodičkih priručnika nastali tzv. „nacrti programa”. To su bili planovi rada zabavilja koje su one zajednički sastavljale, a pisani trag o jednom takvom nacrtu nalazi se u Zapisniku zabaviljskog zbora⁷⁶ u Istorijskom arhivu Subotice. Na sastanku zabaviljskog zbora održanog 6. novembra 1920. godine u Subotici u jednoj od tačaka zadužene su četiri zabavilje da za narednu godinu pripreme nastavni plan i sačine nacrt programa rada u⁷⁷ zabavištima.

U uvodnom delu Nacrta programa (prilog br.1) formulisani su zadaci zabavišta, istaknuta razlika u odnosu na program rada u osnovnoj školi, navedena zanimanja koja postoje kao cilj i smisao rada zabavišta.

Prilog broj 1 NACRT PROGRAMA U ZABAVIŠTU

Uzvišena zadaća, koja je prepuštena zabavištu, sastoji se: da neguje, štiti i čuva decu u odsustvu njihovih roditelja, da ih nauči na red, na čistoću, da im razvije svatanja, duševne i telesne sposobnosti da doprinose i sa svoje strane znatan udeo u razvoju mališana od 3 do 6 godina kako u duševnom, tako isto i u telesnom i moralnom pogledu.

Prema toj uzvišenoj svrsi udešen je i program rada jednog zabavišta, koji se bitno razlikuje od nastavnog plana narodnih osnovnih škola.

Dok su kod osnovnih škola predmeti i gradiva iz tih predmeta spretno raspodeljena po nastavnom planu, dotle u zabavištima postoje samo zanimanja.

Zanimanja su sledeća:

1. molitva
2. razgovor i očigledni prikaz
3. gimnastika
4. igra

⁷³ Navedeno delo, Subotica, 1898.

⁷⁴ Peres Sandor, Magyar kisdédóvo, Budapest, 1895.

⁷⁵ Nastavni planovi i programi za zabavišta, osnovne škole, više osnovne škole, više osnovne trgovačko-zanatlijske i građanske škole, Beograd, 1920.

⁷⁶ IAS, F:22. br.62/1920, Zapisnik zabaviljskog zbora.

⁷⁷ IAS, F:22. bb?1920. Nacrt nastavnog plana za zabavište

5. zabavni rad

6. pesma

Zabavište je na svojoj visini, ako njegov program rada provejava nacionalni osećaj, koji mu daje životnu snagu sa svojom toplotom osvaja duše mališana, zatim igra, mnoge igre, koja razvedrava srce, oživljava maštu i krepi odlučnost volje.

Raspored gradiva iz navedenih zanimanja izvršen je po mesecima (od septembra do juna) i nedeljama za grupe od 3-4 i od 5-6 godina. Sastavni deo Nacrta čini i Raspored časova (prilog br. 2) za nedelju dana, gde se predviđa u kojem obliku i kojeg dana u toku nedelje će biti obrađeni programski sadržaji.

Prilog br. 2. RASPORED ČASOVA 1920

prepodne

		Ponedeljak	Utorak	Sreda	Četvrtak	Petak	Subota
Vreme	Dečija grupa						
½ 8- ½ 9	I i II grupa	Dolazak, slobodno zabavljanje					
½ 9- 9	I i II grupa	Šetnja s pevanjem, pregled čistoće, molitva					
9-½ 10	I grupa	Učenje pesme	Razgovor	Opetovanje peme	Razgovor	Učenje pesme sa melodijom	Razgovor
	II grupa	Mirna igra	Telovežba	Slobodna igra	Mešovito zabavljanje	Priča	Vojnička igra
½ 10-10	II grupa	Učenje pesme	Razgovor	Vojnička igra	Razgovor	Učenje pesme sa melodijom	Vežbanje zajedničke učtivosti
	I grupa	Mešovito zabavljanje	Telovežba	Priča	Mešovito zabavljanje	Igra	Vežbanje zajedničke učtivosti
10-½ 11	I i II grupa	Mali doručak					
½ 11-11	I i II grupa	Igra, molitva, polazak kući					

Posle podne

½ 2-2	I i II grupa	Dolazak, slobodno zabavljanje					
2 -½ 3	I i II grupa	Pregled čistoće i molitva					
½ 3-3	I grupa	Ređanje kocka	Ređanje šareni kocka	Ređanje drvaca	Pravljenje igračkaka od ilovače	Crtanje na tablicu	Praznik
	II grupa	Igra u kolu	Mešovito zabavljanje	Mirna sigra	Telovežbanje	Slobodna igra	

3 - ½ 4	II grupa	Ređanje kocka	Ređanje šareni kartona	Ređanje drvaca	Pravljenje igračkaka od ilovače	Crtanje na tablicu	
	I grupa	Mirna igra	Mešovito zabavljanje	Mirna igra	Telovežbanje	Slobodna igra	
½ 4 - 4	I g r a i m o l i t v a						
	P o l a z a k k u ć i						

78

U pogledu oblika rada postojala su tzv. „zabavljanja“ - slobodna, po izboru same dece, i obavezna, koja je određivala zabavilja.⁷⁹

Centralno mesto u programima i planovima zauzimaju razgovori o predmetima i pojavama iz okoline i svakodnevnog života, naznačeni u Nacrtu kao zanimanje *Razgovor i očigledan prikaz*, a oko ovog središta programa grupišu se sadržaji ostalih oblasti tako da su prirodno povezani i nadovezani na navedeni centralni sadržaj.

Za sagledavanje oblasti iz kojih su odabirani sadržaji kao i načina njihovog raspoređivanja može poslužiti sledeća ilustracija dela Nacrta (str.2-9).

„Mesec septenbar, II nedelja, I skupina: Imena braće, sestara i njihov broj; Sa braćom se ne sme tući, nego lepo igrati. Priča o slozi.“ (str. 2).

„Mesec septenbar, IV nedelja, I i II skupina: Zidanje kuće. Osnova, zidovi, strop, pod, krov, prozor, vrata, zidar, drvodelja. Zabavni rad: zidanje kuće iz kocki, drvenih paličica, sirka, pruća. Crtanje kuće.“ (str. 3).

„Mesec oktobar, I nedelja, I skupina: Otadžbina. Naša je kuća u Jugoslovenskoj otadžbini. Tu nam raste žito i voće. Tu se govori srpski. Mi volimo našu otadžbinu.

Deklamacija: Naša otadžbina je najlepša. II skupina: Volimo našu lepu otadžbinu. Ne dajmo da je niko dira i uzme. Igra. Deklamacija: O domovini. I i III skupina: „Zastava i njene boje, njeni delovi. Zastava vodi narod. Pouka: volite jedan drugog.“ (str. 3).

„Mesec decembar, I nedelja, I i II skupina: Zima, sneg, saonice, lek, klizanje. Sneg je pokrivač zemlje, pokrije zemlju da ne ozebe žito, a mi ne ostajemo dugo napolju da ne ozebemo: smrznu nam se uši, ruke, noge. Na ledu treba paziti da ne padnemo, jer lako možemo ruku ili nogu skrhati. Deklamacija: Sneško. II nedelja, I skupina: Bog, naš dobri otac koji stanuje u nebesima. Mi ga ne vidimo, ali on nas vidi. On nam je dao naše dobre roditelje, našu braću, našu lepu otadžbinu, daje nam zdravlje, jelo... I i II skupina: Crkva je Božija kuća. Crkva je veća od zabavišta. Na tornju ima sat, koji služi da ljudi znaju kad treba pristupiti radu, kada obedu, kada odmoru...(str. 5-6).

„Februar, IV nedelja I skupina: Pazar. U dućanu se kupuje za novac. Kada uđemo u dućan treba da se javimo, kažemo šta želimo kupiti i predamo novac. Deca idu u dućan samo kada ih roditelji pošalju. II skupina: Bakalin, trgovac, sajam, gvoždara. Šta se prodaje u pojedinim dućanima. I skupina: Nedeljna pijaca. Šta kupuje mama na pijaci. I i II skupina: Vašar, šatre, cirkus, panorama, ljuljaške. I i II skupina: Putovanje. Na vašar se dolazi kolima, lađom, vozom. Zabavni rad: Dućan od kutija od šibica, Kantar od orahove ljuste, Pravljenje šatora od palčica i džepnice. Zelje, voće, dućanska roba od gline. Voz od hartije i kalemova, Lađa od iverja. Crtanje: drvo čaša, pribor za jelo.“(str. 9).

⁷⁸ IAS, F:22.297.50/1920.

⁷⁹ Vučetić, Isto. str.120.

Prilikom raspoređivanja sadržaja vodilo se računa da se podudaraju sa godišnjim dobima u kojima se izučavaju, poštujući princip prirodnosti i zadatke formiranja jasnih predstava o stvarnosti. Sadržaji su raspoređivani tako da su u potpunosti zadovoljeni zahtevi principa postupnosti, a raznovrsnosti sadržaja je poklanjana posebna pažnja i značaj s obzirom na poznatu činjenicu da „...jednoličnost najviše zamara malu decu...” (str. 12), kao i „... da bi se dala raznolikost zanimanjima upotrebljava se i gimnastika, koja nema toliko svrhu da čeliči i krepí telo, koliko da priuči decu disciplinovanom držanju tela, celishodnim pokretima udova. Isto tako služi pesma, više radi raznolikosti nego radi razvijanja dečjeg sluha.” (str. 12).

I pored postojanja navedenog i sličnih „Nacrta” koji su se prenosili među generacijama zabavilja, ne može se zaobići činjenica da je rad u zabavištima bio oslonjen više na tradiciju frebelijanskog i montesori tipa nego na naučne tendencije, a nedostajao je i organizovan rad prosvetnog zakonodavstva da bi se rad u zabavištima unapredio i osavremenio.

Jedan od oslonaca zabaviljama i orijentacija u izboru sadržaja i planiranja celokupnog rada bio je i Program rada u dečjem zabavištu⁸⁰ iz 1924. godine, čiji je autor i sam radio u zabavištu Frebelovog tipa. Program je bio predviđen za rad sa tri uzrasne grupe jer „...i Frebelovo zabavište ima tri razreda ...”,⁸¹ a sačinjavaju ga sledeći predmeti:

1. Vežbanje u govoru, pamćenju i nomenklaturi,
2. Frebelovi pokloni,
3. Rad sa drvcima, zrnima, prstenovima, lenjirom,
4. Crtanje,
5. Ručni radovi,
6. Pevanje,
7. Gimnastika s dečjim igrama.

U oblasti vežbanja u govoru, pamćenju i nomenklaturi u praksi nije bilo značajnijih odstupanja od programa. Zabavilje su se trudile da ga u celosti ostvare i da pruže deci što više znanja, jer im je to donosilo više ugleda kod školskih nadzornika, koji su vršili pedagoški nadzor i nad radom u zabavištu.

Razvijanje čula posmatranja, pamćenja, mišljenja ostvarivalo se pomoću sadržaja koji su imali za cilj da dete upozna sebe i svoju okolinu, svoje obaveze, uključujući sadržaje religijskog karaktera; ova oblast je predstavljala osnovu za ostvarivanje zadataka intelektualnog i moralnog vaspitanja.

U toku razgovora sa decom korišćene su često slike koje su izrađivale zabavilje, koje su često bile u nezavidnom položaju jer su trebale, s jedne strane, da uvažavaju zahtev da dečji vrtić nije škola, a sa druge strane, da se odupru sve snažnijem uticaju šablona koji su se iz škola prenosili u zabavišta.

U meri u kojoj je to bilo moguće korišćeni su tzv. Frebelovi darovi, jer mnoga zabavišta i nisu imala kompletne darove, a i čest je bio slučaj da se nisu koristili po postojećim uputstvima. Često su primenjivana tzv. “tiha zanimanja” kao rad s drvcima, zrnevljem, prstenovima, lenjirom, prošivanja-vezivanja tačaka u linije, što je sve predstavljalo pripremu za pisanje s obzirom da su uvežbavani sitni mišići šake.

⁸⁰ Radiša Stefanović, Program rada u dečjem zabavištu, „Učitelj”, br. 3-4, 1924, str. 230-234.

⁸¹ isto

Rad sa hartijom je veoma široko primenjivan sa obraćanjem pažnje na preciznost i urednost.

U aktivnostima crtanja, koja su u Frebelovim dečjim vrtićima zauzimala značajno mesto, polazilo se od elemenata, linije, da bi se prešlo na crtanje geometrijske slike, a zatim na crtanje predmeta iz okoline.

Primenivano je takođe i slobodno crtanje pri čemu je vaspitačica davala deci pribor za rad i predlagala da crtaju ono što žele, dok je crtanje po zadatku češće primenjivano, a izvodilo se na školskim tablicama sa pisljkama, "tzv. griflama" ili na hartiji, najčešće samo običnom olovkom. Svi crteži koji su rađeni na hartiji čuvani su u posebnim omotima za svako dete do kraja školske godine. Kada su priređivane priredbe, tada je zabavljala crteže vraćala deci. Često su korišćene i tzv. "pregredalice" iz kojih su deca precrtavala različite likove.

Pevanje kao način rada u zabavištu nije bio kompletno osmišljen pa je izbor sadržaja bio podređen pripremanju priredaba u toku školske godine.

Dok je gimnastika bila prilično zapostavljena oblast, dotle je rad u vrtu imao značajno mesto. Zahtevalo se da deca sade i neguju cveće, razne biljke, da se brinu o domaćim životinjama kroz šta su se navikavala na fizički rad, razvijala sposobnost za savladavanje teškoća, disciplinovanost, strpljivost, odgovornost, a posebno drugarstvo i saradnja među decom.

U ovom periodu zabavljale su se sem primene Frebelovog sistema mogle informisati i o sistemu Marije Montessori, pa su u oblasti crtanja i ručnog rada unošene izvesne dopune. Tako u napisu Crtanje u zabavištu R. Stefanović govori se o slobodnom crtanju, crtanju po sećanju i ilustrativnom crtanju, i predlaže detaljan program:

- a) čovečja glava, oko, usta, obrva, uvo, gologlav čovek, čovek sa šeširo, čovek sa štapom i lulom, žena bez šešira, žena sa šeširo, žena sa kišobranom i korpom.
- b) buba-mara, pauk, pčela, leptir, žaba, roda, lasta, orao, gusenica, glista, gušter, zmija.
- c) jabuka, pomorandža, trešnja, višnja, cvekla, rotkva, šljiva, jagoda, kruška, pečurka.
- d) kliker, lopta, obruč, sat, sunce, mesec, točak, čigra, zvono, gnezdo, šešir, jaje, seno.
- e) bure, lonac, činija, čaša, bokal, kanta, saksija, tanjir, levak, kašika, nož, viljuška, četka, srp, sablja, metla, đubrovnik, letvice, testera, motika, ašov, budak, čekić, kuća, fabrički dimnjak, crkva.
- f) Razni listovi deteline, cvet, ljubičica, lala, bulka, drvo itd."(+)

Kada govori o ilustrativnom crtanju ističe važnost ideje, a pravilnosti crtanja pridaje manji značaj, jer ovaj oblik crtanja treba da pridonese razvoju fantazije. Autor naročito ističe važnost higijenskih uslova prilikom crtanja, pa se zalaže za izbacivanje mrežaste hartije jer je smatra štetnom za vid dece. Za svaki oblik crtanja daje posebna metodska uputstva i ističe da je neophodno, kad se crtež završi, da vaspitačica pozove ponaosob svako dete i upita ga šta je nacrtalo, a zatim da detetov iskaz, njegovo ime i prezime kao i datum napiše na svaki crtež, i da ga složi i čuva, kako bi na osnovu njega mogla da prati razvoj deteta. Pošto deca crtaju "napamet", stvar koju treba da crtaju ne iznosi se pred njih, nego se samo imenuje pre crtanja, a po završenom crtanju vrši se ispravljanje grešaka na

taj način, što se pred decu postavi predmet koji ona dobro razgledaju i upoređuju svoj crtež sa njim.

Pošto se pod uticajem savremenih pedagoških pravaca pridavao značaj i ručnom radu, izabirani su sadržaji koji su uključivali rad sa peskom, modeliranje, pletenje, savijanje, isecanje i preplitanje hartije.

Rad sa peskom u peščaniku kao i modeliranje preporučivali su se kao sadržaji rada za svako zabavište pošto nisu zahtevali naročita materijalna ulaganja.

Savijanje hartije je predstavljalo samo dalje razvijanje dečjeg interesovanja i uvežbavanje pokreta šake i prstiju, a isecanje se povezivalo sa crtanjem jer su se nacrtani oblici najpre isecali a potom nalepljivali.

Navedeni program je poslužio zabavljama u nedostatku određenijih propisa o radu zabavišta, ali je i on, kao i svi programski priručnici ovog perioda i po sadržini i formi, više ličio na školski. Na neodređenost tipa programa i rada u zabavištima ukazao je prof. Sima Cucić u predgovoru Priručnika za narodna zabavišta⁸², navodeći da je priručnik namenjen zabavljama koje su „... prepuštene same sebi...“, a govoreći o zabavištima, navodi da se „... kod nas još oko toga pitanja luta. Čas se tretiraju kao škole, čas kao zabavišta... U mestima gde su nekad bila dva zabavišta sada je samo jedno, a gde je bilo samo jedno često je ukinuto. Zabavišta su se često ukidala, i zbog nedostatka prostorija. Često su zabavišta ustupana za učionice narodnih škola.“⁸³

Izlažući osnovne ideje na kojima se zasniva priručnik autora Nikole Kirića, učitelja po struci, Sima Cucić konstatuje da se zabavište udaljilo od Frebelove koncepcije, što potvrđuje i sam autor priručnika ističući da je „... ovako zamišljeno zabavište tip nove škole rada ...“ kao i da „... to naročito važi za nas i naše prilike...“⁸⁴

Ovaj priručnik je i pored svih slabosti bio u upotrebi sve do Drugog svetskog rata. Pored navedenog priručnika zabavilje su koristile i publikacije iz pedagoškog časopisa "A magyar kisdednevelés és kisdédó nõképzés története és jelen allan" (Vaspitanje mališana i obrazovanje zabavilja u Mađarskoj-istorija i sadašnje stanje) iz 1939. godine izdavača i pisca Pala Draškovića.⁸⁵

IZVEŠTAJ I I II NADZORNIŠTVA O STANJU U ZABAVIŠTIMA

Prema izveštaju Prvog školskog nadzorništva zabavišta su pohađala deca različitog socijalnog sastava „...deca činovnika 3, trgovaca 37, gostioničara 2, zanatlija 149, zemljoradnika 311, služitelja 17, ostalih radnika 133“.⁸⁶ Pošto su zemljoradnici bili najbrojniji deo subotičkog stanovništva, sasvim je logično što je bilo najviše njihove dece. Takođe je uočljivo da u tom popisu nema dece industrijalaca i pripadnika višeg građanskog sloja. Odgovor na to pitanje može biti jednostavan - većina njihove deca je

⁸² Isto, str.230.

⁸³ Sima Cucić, Predgovor, Priručnik za narodna zabavišta, Velika Kikinda, 1935, str.2-3.

⁸⁴ Nikola Kirić, Priručnik za narodna zabavišta, Velika Kikinda, 1935.

⁸⁵ Emil Kamenov, Predškolska pedagogija, ZZUINS, Beograd, 1999, str. 183

⁸⁶ IAS, Školsko nadzorništvo br. 748/1926.

bila pod nadzorom roditelja ili članova porodice, koji su mogli da odvoje vreme za bavljenje decom, ili su dobijala posebno predškolsko vaspitanje, putem privatnih starateljica i učiteljica.

Nastavi državnog odnosno srpskog jezika, odista, poklanja se dosta pažnje, i upravo nalaze da je zabavište odlična sredina za njegovo usvajanje. Težnja da se državni jezik nametne prisutan je u svim oblicima zanimanja sa decom. Da su ti procesi bili uspešni, govori ukupan broj đaka iz redova nacionalnih manjina u državnim školama (na dr. jeziku) koji je 1934. godine iznosio 26%, ili po broju: Mađara 916, Nemaca 136 i Jevreja 208. O ciljevima i metodama takvog rada stoji u izveštaju Drugog školskog nadzorništva⁸⁷ o ruskom (privatnom) zabavištu: „Deci se usađuje osećaj nacionalnosti i svi predmeti su obrađivani u nacionalnom duhu. Pesme, igre, priče i slike nisu poslužile isključivo pedagoškim ciljevima, nego se njima uvek postizalo to da deca dobiju pojam o veličini našeg naroda i njegove države. U svim zabavištima sistematski je rađeno na ulivanju ljubavi prema njegovom veličanstvu Kralju, Kraljici i malim prinčevima.”

U zabavištu VI kruga (Frankopanska ulica broj 13) uvedena je 1923. godine nastava isključivo na srpskohrvatskom jeziku. To zabavište određeno je u prvom redu za jevrejsku decu. Da bi se ostvario cilj, ostalim zabavištima bilo je zabranjeno da primaju jevrejsku decu. S obzirom na koncentraciju te populacije u tom delu grada (VI, VII krug), to je bilo sasvim očekivano i logično rešenje školskih vlasti.

Po statistici iz 1929. godine proizilazi da se od 10 zabavišta, koliko ih je tada bilo, u 5 izvodi zanimanje na mađarskom jeziku, u 4 na srpskohrvatskom, a u jednom se upotrebljavao nemački jezik.

U zabavištu koje je radilo pri osnovnoj školi „Svetozar Miletić” (u VI krugu, Ulica Stipe Grgića 72) sa mađarskim nastavnim jezikom bilo je oko 60 dece, a zabavište pri osnovnoj školi „Karadorđe” (u VIII krugu, Plitvička ulica 2) na srpskohrvatskom jeziku radilo se sa 72 deteta.

Početak tridesetih godina postojala su i tri privatna zabavišta. Kraće vreme je radilo takozvano Francusko zabavište⁸⁸ sa svega 10-12 dece, a pohađala su ga deca buržoaskog porekla, deca imućnijih trgovaca, veleposednika i fabrikanta kao i deca uglednih subotičkih intelektualaca. Isto tako 1926. godine bilo je otvoreno privatno zabavište Dečjeg doma ruske osnovne škole koje je pohađalo do 20 dece, mešovitog nacionalnog sastava. U 1934. godini bilo je svega 18 dece, 11 pravoslavne vere, 6 rimokatolika i 1 protestant. Ono je prestalo sa radom 1936. godine zbog malog broja upisane dece. Treće privatno zabavište je nastalo kao deo delatnosti jevrejskog društva „Talmud-Tora”. U njemu se učio i nemački jezik. Ono 1930. godine ima 1 pripravno odeljenje sa 18 učenika, nastavu drži strana državljanka na «nemačko žargonskom», i A. Mikić predlaže da se ono «rasturi» pošto nema odgovarajuće odobrenje Min. prosvete⁸⁹, i dalje kaže: «škola Jevreja Talmud Tora je čisto religioznog karaktera i ne pada pod Zakon o narodnim školama».

⁸⁷ IAS, Drugo školsko nadzorništvo br. 906/1934. Drugi polugodišnji izveštaj, 1933/34.

⁸⁸ Veze Kraljevine Jugoslavije i Francuske, osnažene ratnim savezništvom, bile su izuzetno duboke i bogate u nizu oblasti - privredi, kulturi, politici. Dah te klime naklonjenosti velikoj državi, osećao se i u Subotici, gde je formiran Francuski klub čiji su članovi bili najugledniji predstavnici subotičke društveno-ekonomske elite.

⁸⁹ IAS; F:22. II Šk.nad.2258/1931.

Po tom novom Zakonu o radu u školama otežano je bilo otvaranje i registrovanje privatnih zabavišta. Prosvetno odeljenje Banske uprave 16.01. 1931. godine uputilo je dopis svim nadzornicima da utvrde rad privatnih zabavišta i da dostave predlog o zatvaranju onih koja ne rade u skladu sa Zakonom. Tada načelnik Prosvetnog odeljenja moli „... da se privatna zabavišta u Rumi, Indiji, Subotici i Somboru zatvore...”⁹⁰

Ipak, rešenjem Min. prosvete od 3.3.1931. odobreno je da mogu raditi samo ruska zabavišta pri ruskim osnovnim školama u Velikom Bečkereku, Kragujevcu, Kraljevu, Novom Sadu i Subotici. U Subotici je pored toga radila i privatna škola «Naše Gospe», sa 4 odeljenja na mađarskom nastavnom jeziku.

O stalnoj oskudici školskih prostorija potvrdu nalazimo i u postupku Mesnog školskog odbora, koji je prvo izašao u susret molbi «Radničke samopomoći» i dodelio joj prostorije u zabavištu «Carica Milica» za «obdanište sirote dece»⁹¹, da bi ih oktobra 1930. godine opet namenio za školske potrebe, «zbog velike oskudice prostorija».

Osnovne crte položaja zabavišta 1929. godine u susednoj opštini – Bačkoj Topoli vide se iz statističkih listova, koje su školski upravitelji slali nadzorništvu. Tada je bilo 7 zgrada zabavišta, sa 9 odeljenja i 657 dece, te 2 pripravna odeljenja sa 114 đaka.⁹² Radila su na državnom jeziku, mađarskom i nemačkom. Njihova posebnost u odnosu na Suboticu se ogleda i u tome što su radila i u okolnim selima i naseljima, a ne samo u samom gradu. Kako je nacionalni sastav te teritorije ipak drugačiji, toj proporciji odgovara i broj dece u zabavištima.

Deca u bačkotopolskim zabavištima po broju i narodnosti

Po narodnosti		Po veri	
Srba, Hrvata, Slovenaca	75	Pravoslavni	62
Slovaka i Čeha	25	Rimo-katolika	247
Nemaca	156	Evangelista	346
Mađara	399	Mojsijevaca	2
Jevreja	2		
Svega	657	Svega	657

Tada je u Subotici bilo: 12 učionica za zabavišta, 10 odeljenja sa 699 dece. Površina tih prostorija je bila sledeća:

Zabavište	povr. kvadrata
I kvarta	98
II	98

⁹⁰ Dr Vladimir Radašin, Isto, str 36.

⁹¹ IAS, F:22.264

⁹² F:22 II Šk.nad. 1133/1929. U Bačkotopolskom srezu je bilo 7 zabavišta, 1 u Bačkoj Topoli (95 dece na mađarskom nastavnom jeziku), 1 u Bajši (59 dece, srpski), 1 u Malom Idošu (70, mađarski), 1 u Sekiću (2 odeljenja, sa 94 na nemačkom i 87 na mađarskom), 1 u Feketiću (68, mađarski), 1 u Pačiru (74 na srpskom), 1 u Staroj Moravici (87 na srpskom).

III	112
IV	154
V	79
VI (ul. 13 Novembra)	149
VI	117
VII (Majka Angelina)	112
VIII	119
	===
Svega:	1041

U Subotičkom školskom srezu tada je bilo ukupno 25 odeljenja sa mađarskim jezikom, a od toga 1 zabavišno.

I u zabavištima (kao u školama) nastava je započinjala molitvom - Oče naš, a završavala sa - Zdravo Marijo, na srpskom ili mađarskom jeziku. Predlog iz 1931. godine Aleksandra Mikića⁹³, tadašnjeg školskog nadzornika, bio je i da se svakog ponedjeljka diže državna zastava i peva državna himna.⁹⁴

O važnosti koja se pridavala razvoju osećanja pripadnosti državi i naciji saznajemo iz prvog polugodišnjeg izveštaja Drugog školskog nadzorništva br. 150/1931. «Zabavišta koja potpadaju pod ovo školsko nadzorništvo radila su u nacionalnom duhu, te su učenjem nacionalnih pesmica usađivala ljubav prema Kralju i Otadžbini u srca ovih mališana. Gimnastičke vežbe vršene su po vojnim formacijama, a sada da bi se ideja sokolstva i kod tih mališana pobudila, naredio sam da se gimnastičke vežbe izvađaju po sokolskoj sistemi, i da deca po mogućstvu nabave šajkaču i oružje (igračke) od drveta.»

Osnovni podaci u zaposlenim zabaviljama 1933. godine su sledeći⁹⁵:

1. *Julka Pančić* (Subotica, 1908) 6 g. službe.
2. *Kulauzov Alojzija* (Subotica, 1875) 12 g. službe.
3. *Ivanka Milovanov* (St. Bečej, 1896) 8 g. službe. Ima 4 razreda više škole i dvogodišnju zabaviljsku preparandiju.
4. *Melanija Šarčević* (Ruma, 1885) 4 g. službe. Ima 4 razreda Više devojačke škole (Novi Sad) i završila je zabaviljski kurs u Ljubljani 1927. godine.
5. *Etela Vukov*⁹⁶ (Subotica, 1909) 4 g. službe. Završila je 4 razreda građanske škole, 2 razreda učiteljske škole, te redovni zabaviljski tečaj pri Ženskoj učiteljskoj školi

⁹³ Aleksandar Mikić (1882-?), učitelj po struci, Hrvat po "plemanskim osećanjima". Učestvovao je u radu Narodne skupštine u Novom sadu 25.11.1918. godine. Od 1921. godine postavljen za školskog nadzornika u Subotici. Sa suprugom Darinkom imao je sina Jovana (Jovan Mikić Spartak) i četiri kćerke. IAS, F:276.89.

⁹⁴ IAS; F:22.II Šk.nad. 74/1931.

⁹⁵ IAS, F:22. I šk.nad 702/1933.

⁹⁶ Etela Vukov je 1937. godine ostala udovica sa 3 dece, teško je izdržavala porodicu, bila je prinuđena da traži pozajmice, pa i od upravitelja škole «Bunjevačka Matica» Josipa Desečara, gde se nalazi i zabavište «Princeza Jelena» u kojem je tada radila. Tako je nastao i jedan spor oko vraćanja 100 dinara, pošto je, po

- sestara milosrdnica u Zagrebu.
6. *Ana Semere*⁹⁷ (Subotica, 1910) Jevrejka. 3 g. službe.
 7. *Sofija Stanković* (Sr. Karlovci, 1900) Primljena 1933. kao pripravnik, položila praktični zabaviljski ispit na Državnoj učiteljskoj školi u Somboru 1936. godine.
 8. *Katarina Vojnić* (1879) Završila IV r. građanske škole i zabaviljski tečaj, radi u VI krugu.
 9. *Ekaterina Vujić*
 10. *Vera Doliženko*

Mada je osnivanje pripravnih razreda omogućeno još prvim zakonskim aktima s kraja 1918. godine, ona se osnivaju u Subotici tek od kraja dvadesetih godina, ali tada kao vrsta predškolske pripreme, u prvom redu za učenje državnog jezika, dece tog godišta koje stoji pred obaveznim upisom u školu. Takvi pripravnici razredi se javljaju od tada redovno. Nastavni plan za pripravnika odeljenja je imao predmete: negovanje narodnog jezika, deklamacije, ručni rad, crtanje i telesne vežbe po sokolskom sistemu.⁹⁸ Juna 1933. godine, na području Prvog šk. nadzorništva, bilo je 116 muško i 121 žensko dete - ukupno 237 dece u pripravnim razredima, i 351 muško i 358 žensko - ukupno 709 u zabavištima, koja su imala 8 odeljenja sa državnim jezikom.⁹⁹ Slične podatke vidimo i u iskazu broja dece pojedinačno za svako zabavište u tom području.¹⁰⁰

Zabavište	m.	ž.	Svega
Centrala	36	29	65
II	38	47	85
III	126	126	252
IV	36	33	69
V	44	53	97
VI	40	50	90
Kod Sinagoge	32	23	55
Svega	352	361	713

Jedna od prednosti položaja zabavilje u materijalnom pogledu bila je i mogućnost upotrebe stana pri zabavištu. Sva su imala takve delove, a neka i posebne prostorije za stan poslužiteljica – dada. To je bila česta tema u sačuvanoj prepisci sa prosvetnim vlastima. Tako je i Mara Dulić, zabavilja u zabavištu III kruga «Knjeginja Ljubica» Beogradski put 47, pisala da je imala stan u tom objektu sve do 1930. godine, ali ga je

tužiteljici, upravitelj tražio i seksualnu protivuslugu. O tome je svedočila i dada Đula Vujković Lamić, koja je posle toga otpuštena, a umesto nje uposlena dada Katica Matković.

⁹⁷ Ona je bila kćerka Regine Kraus i Gabora Semere, profesora trgovačke akademije.

⁹⁸ IAS, F:22 II Pr.od. 761/1934.

⁹⁹ F:22. I šk.nad 831/1933.

¹⁰⁰ F:22. I 876/1933.

tada morala napustiti, a Julka Pančić, zabavilja u zabavištu «Princeza Jelena», moli stan u tom objektu koji je koristila do 1930. godine.¹⁰¹

Ukupan broj dece u zabavištima školske 1933/4. iznosio je 860-870. Tada je u gradu bilo 10 zabavišta. To bi značilo smanjenje u odnosu na ranije godine, ali treba uzeti u obzir da se osnivaju pripravna odeljenja u koja polazi generacija koja iduće godine sazreva za školu (5-6 godina), te to rezultira sa smanjivanjem godišta (4-5 godina) dece koja pohađaju zabavišta.

Na području Drugog šk. nadzorništva bile su 1934. godine 3 zabavilje u 3 odeljenja zabavišta, sa 170 dece. Od toga je zabavište «Karadorđe» u VIII krugu - Plitvička 2, bilo sa državnim nastavnim jezikom (sa 42 muških i 50 ženske dece), «Kosovka devojka» u VI krugu – ugao Praške i Milankova ulice, sa mađarskim jezikom (ukupno 60 dece) i pri Ruskoj školi u VII krugu - Skotus Viatora br. 48, sa ruskim nastavnim jezikom (18 dece), te 2 pripravna odeljenja (sa 63 i 47 dece), i 44 odeljenja škola sa državnim, 31 sa mađarskim i 1 sa ruskim nastavnim jezikom.¹⁰²

Tom školskom nadzorništvu pripadaju svega 42 škole, a od toga u gradu: u I krugu - škola «Dositej Obradović» i «Privatna ruska škola», u VI krugu - škola «Svetozar Miletić», u VII krugu - škola «Oslobođenje» i «Privatna škola Naše Gospe», u VIII krugu - škola «Karadorđe» i škole na «pustarama».

O osnovnim pravcima rada i o stanju u zabavištima kratku ocenu dao je školski nadzornik Aleksandar Mikić: «U svim zabavištima u decu se usađuje osećaj nacionalnosti i svi predmeti su obrađivani u nacionalnom duhu. Pesme, priče, slike i igre nisu poslužile isključivo pedagoškim ciljevima, nego se njima uvek postizalo i to da deca dobiju pojam o veličini našeg naroda i njegove države. U svim zabavištima sistematski je rađeno na ulivanju ljubavi prema Njegovom Veličanstvu Kralju, Kraljici i malim Prinčevima.»¹⁰³

Drugi školski nadzornik - Radomir Vujić moli Senat 1934. godine da se Mesnom školskom odboru dodeli zgrada na kraju Ulice Save Tekelije u kojoj su stanovali Rusi, da bi se tamo otvorila škola i zabavište.

Pomoćna odeljenja za svu nedovoljno razvijenu ili defektnu decu otvorena su u školi «Dositej Obradović» - 1 odeljenje sa 14 đaka, 7 dečaka i 7 devojčica, od 1. do 4. razreda.

Po podacima iz 1934. godine za područje Prvog školskog nadzorništva bilo je samo 8 zabavilja, a zabavilja u privatnim zabavištima nema.¹⁰⁴ Od njih 8 samo je jedna bila kvalifikovana učiteljica, a čak 7 nije imalo takvu spremu, 3 su bile pravoslavne, 4 rimokatoličke i 1 «mojsijeve» vere. Tada je Prvo školsko nadzorništvo zabeležilo da vodi nadzor nad ukupno 5.200 đaka, a od toga je u zabavišta išlo 656, a u pripravne razrede 236 dece.¹⁰⁵ Slični su podaci i za narednu godinu. U pripravna odeljenja bilo je upisano

¹⁰¹ Ivanka Milovanov, zabavilja u IV krugu, ima obezbeđen stan, kao i Bosiljka Knežević, zabavilja u I krugu. Pored njih u nekim zabavištima bile su smeštene i poslužiteljice – dade. Tako je Giza Bošnjaković, dadilja u II krugu, imala jednu sobu za smeštaj svoje porodice.

¹⁰² IAS, F:22 II šk.nad. 783/1934. i 883/1934, Statistika zabavišta

¹⁰³ F:22.II Šk. Nad. 906/1934.

¹⁰⁴ F:22. I šk.nad. 1468/1934.

¹⁰⁵ F:22. I šk.nad 1543/1934.

239 dece, od I do IV razreda u 88 odeljenja bilo je 4.320 đaka, a ukupno je bilo upisano 5.235 dece.

Pripravna odeljenja su bila u školama: «Pop Pajo Kujundžić» (75 dece), «Kralj Aleksandar» (58) i «Kraljica Marija» (60 i 46), «Karađorđe» (35) i u VI krugu (37). U njima su nastavu održavali učitelji.

Statistika I Prosvetnog odeljka iz 1935. godine

	Zabavište	Ime i prezime zabavilje	Zvanje	m.	ž.	Svega
1.	Carica Milica	Sofija Stanković	Zabavilja	48	35	83
2.	Jugovića Majka II kr.	Alojzija Kulauzov	Zabavilja	46	56	102
3.	Knjeginja Ljubica III kr.	Ana Semere Stanislava Nestorov	Zabavilja Zabavilja privremena	60 40	57 44	117 84
4.	Knjeginja Zorka IV kr.	Ivanka Milovanov	Zabavilja	29	44	73
5.	Princeza Jelena V kr.	Etela Vukov	Zabavilja	25	43	68
6.	Majka Jevrosima VI kr.	Julka Pančić	Zabavilja	39	46	85
7.	Majka Angelina VII kr.	Melanija Šerčević	Zabavilja	39	25	64
	Svega			326	359	676

¹⁰⁶

O ne baš najvišem kvalitetu rada i rezultatima koje su zabavilje postizale u to vreme, malu ilustraciju daje žalba učitelja Vece Romića¹⁰⁷ I školskom nadzorniku u kojoj iznosi svoje mišljenje o slabom i nekvalitetnom radu osoblja u zabavištu »Knjeginja Ljubica« (zabavište preko puta kerske crkve).

»Čast mi je dostaviti sledeću žalbu: Posetio sam 7.XI o.g. zabavište Knjeginje Ljubice u Subotici i tražio sam nast. plan, da vidim rad u odeljenjima. Nast. plan nisam dobio ni kod jedne (zabavilje) sa izgovorom, da je kod kuće. Nisu mi dali nast. plan; jerbo bi se još bolje videlo nahaj i nemarnost njihovog rada. Dok me je gca Nestorov Stanislava, kod koje sam isto bio više puta poslušala i radi stvarnu nastavu – u isto vreme druga zabavilja ne uzima u obzir moje upute i vrši ovaj predmet skoro nikako.« I u nastavku: »Mi nastavnici, naročito u I razr. (molim da se saslušaju) izpaštamo za ovaj neuredni rad. Molim da se ustanovi istinitost mojih navoda i da se zabavilje zadnji put upozore na neredovan rad. Osim poučni priča, o ljubavi dečijoj, o čistoći, o urednosti apsolutno deci se ne pruža ništa. Dobijemo decu nedisciplinovanu, i sav rad naš nastavnički mora se uložiti za uređivanje dece, lakše je raditi sa decom, koja nisu išla u zabavište, nego sa ovom decom koja izlaze iz ovog zabavišta. Stvarna obuka je glavni predmet zabavišta. Ali na ovo se trebaju nastavnici spremni, ali to slabo čine i dolaze skoro potpuno nespremni.«¹⁰⁸

Statistika o školskim zgradama

Zabavište	Od	Učionice	Kada je ozidana
-----------	----	----------	-----------------

¹⁰⁶ F:22 I Pro.od. 30/1935.

¹⁰⁷ Veco Romić je bio učitelj-upravitelj u kerskoj školi, te je zato polagao pravo na takve posete zabaviljama.

¹⁰⁸ IAS, F:22. I prosvetni od. 1347/1934.

		kakvog su materijala	Kubnih m.		
1.	Carica Milica, I krug	Tvrđi	1	208	1892.
2.	Jugovića Majka, II kr.	Tvrđi	1	299	1889.
3.	Knjeginja Ljubica, III kr.	Tvrđi	2	210 240	
4.	Knjeginja Zorka, IV kr.	Tvrđi	1	210	1892.
5.	Princeza Jelena, V kr.	Tvrđi	1	336	1890.
6.	Majka Jevrosima, VI kr.	Naboj	2	135 108	
7.	Majka Angelina, VII kr.	Tvrđi	1	300	1893.

109

«O zabavištima: U gradu Subotici postoji 8 odeljenja zabavišta na državnom nastavnom jeziku u 7 školskih zgrada. Sva su zabavišta gotovo prepuna decom. Zimi su nešto praznija zbog hladnoće i oskudice. Zabavišta posećuju deca nacionalnih manjina u cilju učenja državnog jezika.»

U 1935. godini sledeća zabavišta su radila pri osnovnim školama:

Ime os. škole	Ime zabavišta	Odeljenja zabavišta	Pripravna odeljenja	Odeljenja osn. škole
Pop Pajo Kujundžić	Jugovića Majka	1	1	8
Kraljević Andrej	Kraljica Milica	1	-	4
Biskup Antunović	Knjeginja Ljubica	2	-	8
Kralj Aleksandar	Knjeginja Zorka	1	1	6
Bunjevačka Matica	Princeza Jelena	2	-	9
Kraljica Marija*	Majka Angelina	1	2	8
Svetozar Miletić	Kosovka devojka	1 (60 dece)	1 (45 đaka)	
Karađorđe		1 (62 dece)	1 (4 đaka)	

110

* Škola «Kraljica Marija» je bila u zgradi koja je vlasništvo Jevrejske verske opštine, te zbog toga tamo nije bilo nastave subotom. Đaka je bilo ukupno 460, od toga Jevreja 210.

U zabavištu «Knjeginja Ljubica» bila su dva odeljenja sa 118 i 85 dece. Školski nadzornik Radomir Vujić moli ekonomat mesnog školskog odbora da odobri da tamo i dalje rade 2 poslužiteljke i daje obrazloženje. «Kad se uzme u obzir da je to većina dece ispod 6 godina, a veliki broj i u petoj godini, to sam mišljenja da bi greh bio oduzeti jednu poslugu tome zabavištu. Toj maloj deci treba mnogo sitnih usluga koje zabavilje sa jednom poslugom apsolutno ne bi mogle izvršiti.»¹¹¹

¹⁰⁹ F:22. I Pros.od. 231/1935.

¹¹⁰ IAS, F:22 I pr.od. 408/1935.

¹¹¹ IAS, F:22 I pr.od. 465/1935.

Statistika zabavišta pri I šk. nadzorništvu u 1935. godini

Broj učenika po narodnosti	Muških	Ženskih	Svega	Broj učenika po veroispovesti	Muških	Ženskih	Svega
Jugoslovena <i>Srba, Crnogoraca Bunjevaca (Hrvata)</i>	147	171	318*	Pravoslavni	15	21	36
Nemaca	1	2	3	Rimokatolika	211	233	444
Mađara	79	83	162	Protestanata	-	2	2
Jevreja	4	4	8	Muslimana	1	-	1
Svega	231	260	491	Mojsijevaca	4	4	8
Naših	231	260	491	Svega	231	260	491
Stranih	-	-	-				

¹¹²
*Iz ove statistike se jednostavnim računanjem može dobiti i približni a zvanično neiskazan broj Bunjevaca (Hrvata), koji su u ovom periodu redovno obuhvaćeni zajedničkim imeniteljom Jugosloveni. Ako se od 444 rimokatolika oduzme broj od 162 Mađara, i taj broj 282 sabere sa 36 pravoslavni, dobije se 318, koliko je i iskazano Jugoslovena.

Broj nastavnika po narodnosti		Broj nastavnika po veroispovesti	
Jugoslovena	7	Pravoslavni	3
Jevreja	1	Rimokatolika	4
Svega	8	Mojsijevaca	1
		Svega	8

Po tom izveštaju u svim zabavištima je tada bilo 77 zidnih slika, 23 modela, 41 ispunjena životinja i 25 preparata, što daje sliku o skromnim nastavnim sredstvima koja su stajala na raspolaganju za rad sa decom u zabavištima.

Po statističkom izveštaju 1935. godine II prosvetnog odeljka, ono je i dalje vodilo evidencije o 3 odeljenja zabavišta, od kojih je bilo 1 sa državnim (muških 33 i ženskih 42, svega 75), 1 sa mađarskim (30 i 30, svega 60) i 1 sa ruskim nastavnim jezikom (1 i 10, svega 11), te o 2 pripravnna razreda (53 i 45, svega 98 dece).¹¹³ U njima je bilo ukupno 146 dece u zabavištima, što sa 98 njih u pripravnim razredima čini 244. Ukupan broj dece u zabavištima, uključujući teritorije I i II šk. nadzorništva tada je bio samo 637.

Ni školske vlasti Subotice nisu uspevale da obezbede da sva evidentirana deca, školski obveznici budu upisani i pohađaju redovno škole. Procenat onih koji nisu bili obuhvaćeni školom, dostizao je do 20% od ukupne školske populacije. Svoje zapažanje o njima dao je sreski školski nadzornik Aleksandar Mikić koji piše: «Slobodan sam skrenuti pažnju da se po raskršćima našega grada nalaze čitave legije dečaka i devojčica – bezkućnika, kojima je život zamenio materinski odgoj sa ulicom. Ti mališani, kojima je život tako mladima slio u krv pojam o bedi, sreću se u gomilama kako stoje sa otpacima cigareta među zubićima i bosim nogama. Tu dovedeni, oterani ili otišli i mimo volje svojih besposlenih očeva, kojih u velikoj većini i nemaju ili ih pak i ne poznaju, krađu sa

¹¹² IAS, F:22 I pr.od. 708/1935.

¹¹³ F:22 II Pr.od. 1496/1935.

kola drva i ugalj, prose od prolaznika i tuku se...». Kao rešenje tog socijalnog problema predlaže osnivanje Doma za nezbrinutu decu.

U 1937. godini, po tromesečnom izveštaju Prvog školskog nadzorništva, bilo je 9 odeljenja zabavišta sa 624 dece, a samo 6 zabavilja (5 stalnih i 1 privremena), te 3 priprema odeljenja sa 162 đaka.¹¹⁴ Deficit tog kadra pojačava i slučaj Ivanke Milovanov, zabavilje na radu u zabavištu «Knjeginja Zorka» (sa 2 odeljenja), koja je premeštena u Novi Sad, a zamenjuje je zabavilja Ana Semere. Prosvetne vlasti su verovatno i zbog takve oskudice u tom kadru izvršile premeštanje Alinke Jančurić, zabavilje iz Čonoplje, na mesto u Subotici.¹¹⁵

Po drugom izveštaju Prvog školskog nadzorništva u decembru te 1937. godine bilo je isto 9 odeljenja sa sledećim brojnim stanjem zabavišta:

Ime zabavišta	Broj upisane dece	Broj dece koja pohađaju
«Carica Milica»	55	55
«Jugovića majka»	72	72
«Knjeginja Ljubica»	127 u 2 odeljenja	127
«Knjeginja Zorka»	95 u 2 odeljenja	95
«Majka Jevrosima»	62	62
«Princeza Jelena»	63	63
«Majka Angelina»	57	57
Svega:	531	531

Jedan upravitelj osnovne škole bio je zadužen i za sva zabavišta kao upravitelj svih gradskih zabavišta. I na tu funkciju učitelji su bili postavljeni od strane nadležnih viših prosvetnih vlasti. U 1937. godini to je bio upravitelj Državne narodne škole «Sveti Sava», učitelj Rade Lungulov¹¹⁶, koji je imao ingerencije i nad svim zabavištima u Subotici.

U zabavištu «Kosovka devojka» u VI krugu radile su 1938. godine Kata Vojnić i Pančić Julka kao zabavilje, a Marija Milanković (r. 1905) i Jelena Purić kao dadilje.

U 1939. godini dešavanja na evropskoj sceni, izbijanje rata, imaće odraza i na stanje u zemlji. Ratna atmosfera se širi, vrše se aktivnosti vezane za planiranje odbrane zemlje. Sreski školski nadzornik Radomir Vujić u svome izveštaju piše o « lošem opštem stanju u zemlji: pozivanje roditelja na vojnu vežbu, opšta ratna psihoza, vojska na samoj granici...».¹¹⁷ Sve to se odražava i na rad zabavišta, pa tako na pr. nije bilo nastave u

¹¹⁴ IAS, F:22. I pr.od 293/1937.

¹¹⁵ Na to premeštanje su zasigurno uticali i drugi faktori, Alinka Jančurić je bila sestra supruge tadašnjeg upravitelja subotičkih zabavišta - Rade Lungulova.

¹¹⁶ Rada Lungulov, Batonja 1894-Subotica 194?. Učitelj po struci, aktivni ratni dobrovoljac, veoma angažovan u društveno-kulturnom i nacionalno propagandnom radu, kao izdavač i vlasnik nekoliko jasno nacionalno opredeljenih listova, član patriotsko-nacionalnih društava, itd. Bio je 1923. godine i šef tajne policije za BBB, 1924. gradski kapetan u St. Kanjiži, 1925. sekretar velikog župana u Subotici, itd.

¹¹⁷ F:22 I pr.od. 1394/1939.

zabavištu «Princeza Jelena» od 15. do 30.09. zbog «posedanja učionice od strane vojske».

U pripravnim razredima tada je bilo 144 deteta, a u 9 odeljenja zabavišta 528 (244 muška i 284 ženska). Slični su podaci i za 1940. godinu, 3 odeljenja pripravnih razreda sa 140 đaka, 9 odeljenja zabavišta sa 534 detetom. Zabavište «Knjeginja Zorka» ima dva odeljenja, a pošto je imalo samo jednu «dada»¹¹⁸, mole i dobijaju i drugu. Zabavilje u tom objektu su bile Ivanka Čurčin i Alinka Jančurić.

Tokom 1940. godine Školska poliklinika je sprovodila akciju «pelcovanja» protiv difterije dece u zabavištima, ali je veoma mali broj roditelja dao svoj pristanak za to. U zabavištu II kruga – nijedan, pravdajući se da je sada zima i da difterija ne vlada, samo 4 iz zabavišta «Carica Milica», 13 iz «Majka Jevrosima», 14 iz «Princeza Jelena», itd.¹¹⁹

Krajem 1940. godine otvoreno je jedno privatno obdanište. O tome je gradskim vlastima podneo izveštaj «gradski glavni fizik» (lekar). «Na poziv Mađarske čitaonice (Nepkör, prim aut.) br. 341/1940. godine prisustvovao sam otvaranju obdaništa, koje je pomenuta čitaonica osnovala u okviru svog udruženja, te mi je čast povodom toga otvaranja podneti izveštaj. Obdanište se nalazi u Dulićevoj ulici br. 12 (danas ?) u posebnoj zgradi koja je za ovu svrhu iznajmljena. Prostorije zgrade su suhe, dobro osvetljene, čiste, sa patosanim podom. Obdanište ima nov nameštaj koji je potreban deci prilikom njihova boravka preko dana. Uređaj obdaništa i organizacija rada je dobra, te obdanište sada u Subotici, koja nema ni jedne slične ustanove, odgovara svojoj svrsi.»

U zabavište «Knjeginja Zorka» u proleće 1941. godine bilo je upisano 64 muške i 46 ženske dece.¹²⁰

U periodu od 1929-1941. godine kao pomoć materijalno najugroženijoj školskoj deci i roditeljima u Subotici (u I i II šk. srezu) postojalo je 10 školskih kuhinja pri sledećim školama:

- „Dositej Obradović" (I krug, Češka 27)
- „Dr Svetozar Miletić" (VI, Stipe Grgića 72)
- „Oslobođenje" (13. novembra)
- „Ruska privatna škola“
- „Pap Pajo Kujundžić" (II, Trg Sv. Đurđa 2)
- „Biskup Antunović" (III, Beogradski put 50)
- „Kralj Aleksandar" (IV, Boškovićeve 1)
- „Bunjevačka Matica" (V, ul. 13. novembra 27)
- „Natošević" (Aleksandrovo. Čantavirski put 29)
- „Miroljub Evetović" (Bajski put 33)

Godine 1935. radilo je 6 školskih kuhinja, dnevno se hranilo u njima prosečno 378 dece.

Kuhinjama su upravljala nastavnička veća pojedinih škola, a vaspitni rad u njima, obezbeđivanje dobre hrane i dr., obavljali su nastavnici istih škola, po unapred utvrđenoj „radnoj listi". Svih deset školskih kuhinja je hranilo ukupno 763 učenika.¹²¹ Sredstva za

¹¹⁸ Neke od zaposlenih u tom položaju bile su i: Luca Nađ Čilag (r.1895), poslužitelj «dada» u zabavištu III kruga, Milica Pavkov (r. 1884), u zabavištu IV kruga, Jelena Puzić (r. 1896), poslužitelj - dada u zabavištu V kruga.

¹¹⁹ F:22 I pr.od. 22/1940.

¹²⁰ F:22. I šk.nad. 5/1941.

¹²¹ Isto, str. 38.

njihovo izdržavanje obezbeđivale su gradske vlasti, dobrotvorna udruženja i Mesni odbor Crvenog krsta.¹²²

Programi i način rada u zabavištima¹²³ propisan je nekoliko meseci pred Drugi svetski rat, tačnije 15. avgusta 1940. godine od strane ministra prosvete što je i predstavljalo prvi značajniji dokument u bivšoj Jugoslaviji, kojim su precizirana brojna pitanja organizacije i načina rada u zabavištima, koji je propisao i sadržaje vaspitno-obrazovnog rada.

Ovaj dokumenat je sadržavao tri poglavlja:

I Opšte odredbe:

1 Zabavišta, 2. Zadatak zabavišta, 3. Primanje dece, 4. Zdravstveno staranje o deci, 5. Uređenje zabavišta, 6. Uprava i nadzor, 7. Vaspitna sredstva, 8. Radno vreme, 9. Osoblje, 10. Povremena zabavišta i obdaništa.

II Način rada u zabavištima:

11. Vaspitanje, 12. Metod rada, 13. Disciplinske vaspitne mere, 14. Redovno dnevno dečje zanimanje, 15. Održavanje veze sa porodicom - roditeljski sastanci i svečanosti, 16. Vođenje spiskova.

III Program rada:

17. Opšta uputstva za raspored gradiva,

18. A. Duševno vaspitanje,

B. Telesno vaspitanje,

V. Muzičko vaspitanje

Zadatak zabavišta je: «... da sačuva decu od svakog štetnog uticaja i nezgoda, da brižljivom negom i smišljenim vaspitanjem unapređuje telesni, duhovni i moralni razvoj deteta, da podesnim zaposlenjem i ophođenjem navikava decu na život u zajednici, da gaji ljubav prema Kralju, otadžbini i Bogu, da održava stalnu vezu sa roditeljima dece, a naročito sa majkama.»

Prema opštim odredbama navedenog dokumenta zabavišta su tretirana kao pedagoške ustanove, namenjene prevashodno vaspitanju dece, u kojima je određena gornja granica broja dece u zabavištu. Naime, na jednu zabavilju je moglo doći najviše 50 dece, a mogla su se primati samo zdrava deca, što je utvrđivano prethodnim lekarskim pregledom. U pogledu opreme i nameštaja izražen je zahtev da celokupan nameštaj treba da odgovara uzrastu dece i da je tako raspoređen da zabavište ne liči na školu, nego da daje sliku života u porodici. Ozakonjeno je i radno mesto zabaviljskih pomoćnica (nekadašnje «dade») kao i određene njihove dužnosti, a predviđeno je i osnivanje obdaništa i povremenih zabavišta.

Načini rada u zabavištu nisu strogo bili propisani, već je zabaviljama ostavljeno više slobode i mogućnosti za stvaralački pristup u radu sa decom.

Izričito je zabranjivano kažnjavanje dece kao i poruga bilo koje vrste, a kao najvažnija mera disciplinovanja isticalo se pravilno zapošljavanje deteta kao i značaj lepog primera, pouke ili opomene.

¹²² "Društvo za pomaganje bednih i nevoljnih Dobro delo" je bilo vrlo aktivno u tim vrstama davanja pomoći. Pošto su radile i Pučke kuhinje, za njih je ovo društvo u 1933. godini obezbedilo 86.762 obroka tople hrane. Smatralo se da je blizu 10.000 stanovnika Subotice upućeno da se povremeno pojavljuje u takvim javnim kuhinjama.

¹²³ Program i način rada u zabavištu, „Prosvetni glasnik“, 1940.

Naglašavan je značaj individualnog rada i izbora zanimanja prema interesovanju dece, i u tim delovima program je bio blizak shvatanjima Marije Montesori što je posebno bilo izraženo u nastojanju da se u zabavištima stvori atmosfera kakva je vladala u «dečjim domovima».

U opštim uputstvima koja se odnose na program vaspitno-obrazovnog rada, isticana je važnost pružanja osnovnih znanja deci da stvaraju nove, za život potrebne pojmove. Celokupno gradivo treba da je prožeto igrom, koja je isticana kao osnovni metod rada u zabavištu, i dečjim zaposlenjem.

Programski sadržaji su grupisani u tri vaspitna područja: duševno, telesno i muzičko vaspitanje.

Duševno vaspitanje obuhvata: vaspitanje čula, posmatranje, razgovor, učenje pesmica, pričanje priča, crtanje i ručni rad; telesno vaspitanje obuhvata naraznovrsnije vežbe tela, a sadržaji muzičkog vaspitanja su: pevanje, ritmičke vežbe, dečji orkestar, kao i muzičke vežbe pamćenja.

Pošto je navedeni program donesen pred sam rat, nije mogao biti primenjivan u praksi zabavišta, jer su pred sam rat zabavišta prestala sa radom, pa se tako, zajedno sa državom, raspao i njen sistem vaspitanja i obrazovanja.

Pred samo izbijanje rata, aprila 1941. godine zabavišta i škole su prestale sa radom. Time se završava jedan period, kako u državno-pravnom, tako i prosvetno-školskom sistemu. Sa raspadom države dolazi i do gašenja njenog sistema vaspitanja i obrazovanja.

ZABAVIŠTA ZA VREME II SVETSKOG RATA

U ratnom periodu 1941-1944 Subotica se našla van glavnih linija sukoba, ali je trpela velike ljudske¹²⁴ i materijalne žrtve. Pripojena Mađarskoj doživljavala je u tim uslovima pokušaj restauracije društvene klime kakva je vladala pre 1918. godine.

Nakon kratkokrajnog aprilskog rata sledi vojni slom kraljevske vojske, pa tako i državne celine koju je predstavljala. Strane vojske zaposedaju teritoriju Jugoslavije, a delove priključuju svojim državama. Vojvodina se ponovo našla u sastavu Ugarske.

¹²⁴ Mirko Grlica, dr Antal Hegediš, Milan Dubajić, Lazar Merković, Imenik žrtava Drugog svetskog rata na području subotičke opštine, Subotica 2000. Broj ljudskih žrtava je dostigao cifru od preko 7.000.

Nakon okupacije ovih krajeva od strane mađarskih vojnih snaga, i uspostavljanja tela i organa vlasti, dolazi do restauracije školskog sistema sa predznakom kakav je bio pre novembra 1918. godine. Celokupan vaspitni rad u subotičkim zabavištima nosi karakter mađarizacije sa afirmisanjem i razvijanjem vojničkog duha i patriotizma.

Škole i zabavišta nastaviće ubrzo sa redovnim radom u tim okvirima. U predškolske ustanove, kao i u škole, dolazili su pedagozi iz Mađarske, pošto su zaposleni koji nisu govorili mađarski, bivali otpušteni iz službe. Sem toga mnogi prosvetni radnici kao nepouzđani nisu ni primani u službu.

“Najveći broj zabavišta radio je u ovom periodu na mađarskom jeziku ili nemačkom jeziku.” Prva briga okupatorskih vlasti u Subotici u vezi sa zabavištima bila je izražena u nastojanju, da se neke zabavišne zgrade oslobode i isprazne da bi se u njih smestila vojska. Uzaludni su bili pokušaji tadašnjeg gradonačelnika da postigne sporazum sa stacionarnim vojnim jedinicama da napuste zgrade zabavišta. Tek posle intervencije gradskog fizika kod ministra unutrašnjih dela, došlo je na početku 1942. godine do napuštanja prostorija zabavišta u II kvartu, u današnjoj Ulici Bele Čikoša.

U školskoj 1941/42. godini radilo je u Subotici 9 zabavišta. Osnivanjem škole za obrazovanje zabavilja u Subotici i Uglednog zabavišta pri ovoj školi septembra 1942. godine broj zabavišta se povećava na 10. Za vreme okupacije su, dakle, u Subotici radila sledeća zabavišta:

Red. broj	Krug	Današnji naziv ulice	Naziv ulice za vreme okupacije
1.	I	Ulica Ivana Gorana Kovačića	Lenkei utca
2.	II	Ulica Dragiše Mišovića	Gábor utca
3.	III	Ulica Ivana Milutinovića	Zimonyi út
4.	IV	Ulica Ruđera Boškovića	Király utca
5.	V	Gajeva ulica	Bethlen utca
6.	V	Ulica 15. maja	Bajai út
7.	VI	Ulica Bele Čikoša	Prágai út
8.	VI	Frankopanska ulica	Magyar utca
9.	VIII	Ulica Bore Stankovića	Berkes utca
10.	I	Ulica Maksima Gorkog	Demjanich utca

Za vreme okupacije bilo je još pokušaja da se proširi mreža zabavišta na teritoriji Subotice. Oktobra 1942. godine gradski fizik predložio je ministru unutrašnjih dela da se osnuje zabavište u Malom Beogradu (tada Andrásfalva), u Aleksandrovu i na Paliću. Kao obrazloženje uz predlog za osnivanje zabavišta u Aleksandrovu, gradski fizik navodi: "Da je u Aleksandrovu gde ima dece razne nacionalnosti potrebno da se deca naviknu da međusobno žive u miru i da dobro *nauče mađarski jezik*". Grad je u svom propratnom aktu naglasio da je spreman snositi materijalne troškove oko održavanja novih zabavišta, ali ne raspoložemo izvornom dokumentacijom da je za vreme okupacije došlo do realizacije ovog predloga."¹²⁵

Podaci iz polovine 1943. godine govore da je radilo 10 odeljenja zabavišta (Kisdédóvás) sa 843 dece.

¹²⁵ Istorija zabavišta u Subotici, rukopis, IAS, F:316.6.18.

Za vreme okupacije zabavilje su bile državne službenice i dobivale svoje plate iz centralnog Ureda za prinadležnosti, koji se nalazio u Budimpešti, dok je plate dadilja i ostale izdatke za normalan rad zabavišta tzv. materijalne izdatke snosio grad. Ukupni izdaci grada oko izdržavanja zabavišta iznosili su u 1943. godini 31.750 penga. S obzirom na ratne godine i stalan porast cena nije jasno kako su u sledećoj godini izdaci smanjeni na 28.150 penga. Plate dadilja su bile regulisane Naredbom ministra iz 1941. godine i iznosile su 46 penga mesečno.

Kao što je već navedeno, svu brigu oko zabavišta i to sve do početka 1944. godine vodio je gradski fizik. On se brinuo da vojska napusti zabavišne zgrade, starao se za ogrev, inventar zabavišta, plate dadilja itd. Još maja meseca 1942. godine inicirao je osnivanje Nadzornog odbora zabavišta i predložio članove za taj odbor. Gradski savetnik predlaže gradskom fiziku da u vezi s ovim predmetom "stupa s njim u kontakt". Nadzorni odbor zabavišta u Subotici bio je osnovan krajem 1943. godine i održao svoju prvu sednicu 13. januara 1944. godine.

Za vreme okupacije radila su u okviru zabavišta tzv. letnja obdaništa. Prvo obdanište otvoreno je 1. jula 1942. godine u zabavištu koje se nalazi u današnjoj Ulici Bele Čikoša. Potom su otvorena obdaništa i pri osnovnim školama kod fabrike "Zorka", u Malom Beogradu, Paliću i Ludašu. U toku 1942. godine redom je svih deset zabavišta otvorilo po jedno obdanište. Krajem 1942. godine gradski fizik je predložio da se otvori jedna centralna kuhinja za sva obdaništa i da se kolima raznosi hrana u pojedina zabavišta, jer će se tako uštedeti u radnoj snazi i zabavljama koje rade u kuhinjama, a ostalo bi više vremena za rad sa decom. Do ostvarenja ovog predloga nije došlo. Gradonačelnik Subotice dodelio je 1943. godine zabavljama po 100 penga nagrade za uspešno vođenje obdaništa.

U cilju obrazovanja kadra za predškolsko i školsko vaspitanje uspostavljena je u objektu koji je do tada služio za smeštaj Pravnog fakulteta, Učiteljska i vaspitačka škola (Óvó és tanítóképzés) u koju su bile upisane 233 učenice,¹²⁶ a deo njih je bio smešten u internatu pri školi. Od te više škole se na početku školske 1942/43. godine izdvaja deo za vaspitačice i prerasta u Državnu školu za vaspitačice (M. Kir. állami kisdedovónő képző intézet) sa 2 odeljenja i 72 upisane devojke, od kojih su 2 bile Bunjevke, 2 Nemice, dok su ostale bile Mađarice. Pored ostalih uslova u školu su se mogle upisati učenice između 14 i 20 godina starosti. Po mestu rođenja - 10 učenica je bilo iz Subotice, 5 iz Bačke županije, a ostale iz raznih županija i slobodnih kraljevskih gradova. Za organizaciona pitanja te škole bio je zadužen profesor dr Pavle Drašković, a direktor je bila dr Egan Ilona (supruga dr Lasla Dadai).

Nastavni predmeti u toj školi bili su sledeći: veronauka, mađarski jezik, istorija, geografija, matematika, prirodopis, poznavanje domaćinstva, pevanje sa horskim pevanjem, muzika, crtanje, ženski ručni rad, zabavišni ručni rad, gimnastika, poznavanje života, srpski ili nemački jezik i sabiranje dečjih igara. Direktor škole bila je dr Ilona Dadai rođ. Egan. S njom je radilo 17, većinom honorarnih, pedagoških radnika, koji su imali stalno zaposlenje u raznim subotičkim srednjim školama.

U školskoj godini 1943/44. primljene su 63 učenice u prvi razred, čisto mađarskog porekla. 17. aprila 1944. godine direktor škole obaveštava ministra vere i

¹²⁶ Szabadka Palicsfürdő útmutatója, Szabadka 1943, st. 41

prosvete, da će se u školskoj 1944/45. godini otvoriti jedan nemački prvi razred, do čega, međutim, nije došlo, jer su u Suboticu već 10. oktobra ušle oslobodilačke trupe.

U zgradi škole za obrazovanje zabavilja nalazio se i konvikt (internat), u kome je prve godine bila 41 učenica, da bi ih školske 1944/45. bilo 87, ostale su stanovale u gradu privatno ili su putovale. Škola je raspolagala sa salom za fizičko vaspitanje, kabinetima, od kojih je jedan bio za ručni rad i nastavu u zabavištu.

Ministar vere i prosvete je u sporazumu s ministrom unutrašnjih poslova u ovoj školi organizovao dopunsku obuku u vidu jednomesečnog seminara, i to u avgustu mesecu 1943. godine za zabavilje iz Erdelja i za zabavilje sa Donjih Karpata, koje do sada nisu učestvovala na takvom seminaru. Dopunsku obuku na tom seminaru je dobilo 130 zabavilja sa navedenog područja. Ne raspoložemo podacima o tretmanu onih zabavilja koje su diplomirale u predratnoj Jugoslaviji. Poznato je, međutim, da su zabavilje koje nisu znale mađarski bile otpuštene iz službe sa otpremninom od 400 penga.